

Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen

»De tiggermunke fare omkring...«

– om dominikansk og franciskansk terminering
blandt middelalderens landboere

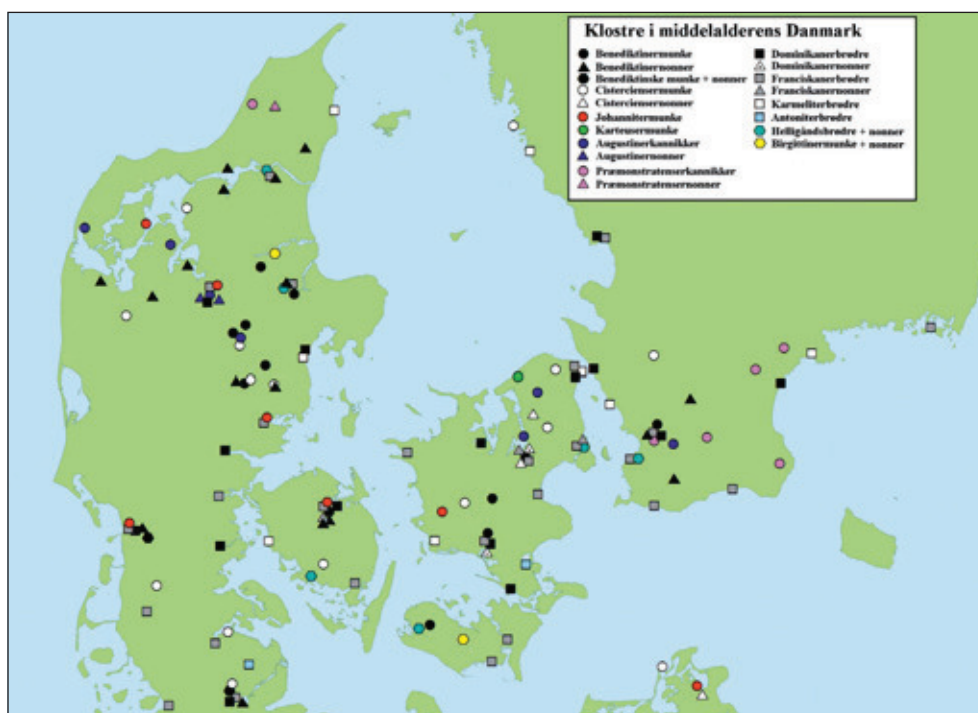
Da dominikanske og franciskanske tiggerbrødre kom til Danmark i 1200-tallet, anlagde de konsekvent deres klostre i byerne. Traditionelt har man da også udelukkende betragtet tiggerordenene som et urbant fænomen. Men en række nyere studier fra Nordeuropa viser, at konventerne snart fandt ud af at sende brødre ud på landet for at terminere, det vil sige prædike for landbefolkningen rundt om i de lokale sognekirker og samtidig indsamle almisser i form af naturalier fra gårdene. Termineringen på landet har ikke alene været essentiel for tiggerkonventernes økonomiske overlevelse, den udgjorde også et væsentligt religiøst supplement for både bønder og landadel. I denne artikel præsenteres dette hidtil ret oversete fænomen i middelalderens rurale religionsliv illustreret med nord-europæiske og danske eksempler på dominikansk og franciskansk terminering.¹

Indledning

Der var mange klostre i Danmark i middelalderen. Helt præcist 99 inden for rigets nuværende grænser, 137 hvis man regner Skånelandene, Slesvig og Rügen med. De fordelte sig nogenlunde ligeligt over hele landet, hvis man tager befolkningstætheden i betragtning, så lige gyldigt hvor man boede i middelalderens Danmark, har man haft mindst ét og som regel flere klostre inden for en dagsrejse. Det gælder også for middelalderens landboere. Umiddelbart kan klostrenes landbohistoriske betydning synes mest oplagt for den ældre generation af klosteranlæggelser fra især 1100-tallet, hvortil hører hovedparten af de store landklostre af Benediktiner- og Cistercienserordenen i eksempelvis Sorø, Holme og Øm. De fik hurtigt tilknyttet store jordegodser, og endnu ved middelalderens udgang hørte de til blandt rigets største godsejere. Mange af de klostre, der lå inde i byerne, nød også renter af et betydeligt fæstegods ude i de tilstødende landområder. Det var lidt forskelligt, hvordan klostrene praktiserede denne fæstegodsdrift. Hos cistercienserne brugtes i begyndelsen at dyrke jorden med egne lægbrødre, en stand af brødre ved klosteret, der tog sig af det fysiske arbejde, men i det store hele handlede det om, at klostrets fæstebønder akkurat som alle andre fæstebønder skulle yde en årlig landgilde, der blot gik til et konvent af nonner eller munke ved et kloster. Et *konvent* betegner den gruppe af mennesker, der bor i klosteret, mens ordet *kloster* normalt bruges om

selve bygningerne. Helt så simpelt er det dog ikke altid, og selv garvede kirkehistorikere herhjemme kan være uklare i sprogbrugen.

Denne artikel handler imidlertid ikke om drift af klostergoods. Den handler tværtimod om to klosterordener, der *ikke* besad rentegivende jordegods, nemlig

Figur 1. Fordelingen af kendte klostre i middelalderens Danmark inklusiv Rügen.
Kort: Johnny Jakobsen.

Dominikaner- og Franciskanerordenen, der endda tilmed næsten altid havde deres klostre placeret inde i byerne. I middelalderens Danmark fandtes de to ordener repræsenteret med 15 dominikanske og 25 franciskanske konventer. Alle lå i kongerigetets købstæder på nær et lille franciskansk konvent bosiddende ved et valfartskapel på den lille ø Torkø i Blekinges skærgård. Dominikanerne og franciskanerne, der herhjemme kendes bedre som henholdsvis *sortebrødre* og *gråbrødre*, udsprang af en ny klostertanke fra starten af 1200-tallet, hvor man ønskede at vende tilbage til, hvad nogle mente var de sande apostol-

ske værdier og befri sig fra al unødvendig, fordærvelig ejendomsbesiddelse. Det såkaldte fattigdomsideal stod stærkest hos franciskanerne, men også dominikanerne tilstræbte at efterleve det. Selvom regler og især praksis fra starten af 1300-tallet blev lempet lidt, så de fleste konventer i 1400-tallet foruden deres eget kloster også ejede lidt huse, kålgårde og enge i byerne og disses udkant, så udviklede det sig aldrig til decideret fæstegodsdrift som hos de gamle klosterordener.² Dominikanske og franciskanske konventer skulle i princippet udelukkende basere deres eksistens på omgivelsernes gavmildhed. De skulle ved siden af deres øvrige opgaver tigge sig til dagen og vejen, hvorfor de også under ét kaldes *tiggerordener* og *tiggerbrødre* eller mere ukorrekt *tiggermunke*, samt i udenlandsk tradition tillige *mendikanter*: tiggere.

Figur 2. Fordelingen af klostre og kendte termineringshuse tilhørende de to store tiggerordener i middelalderens Danmark; sorte symboler markerer dominikanske residenser, grå markerer franciskanske. Kort: Johnny Jakobsen.

Hvorfor nu beskæftige sig med sådanne jordegodsløse byklostre og deres tiggerbrødre i et tidsskrift om landbohistorie? Traditionelt er tiggerordenene udelukkende blevet behandlet som et urbant fænomen. Dette syn udtrykkes blandt andet hos den tyske kirkehistoriker Luzian Pflieger: »*Formålet for de nye ordener var sjælesorgen over for byernes masse. Bondelandet interesserede dem ikke.*«³ Et tilsvarende meget urbant syn på tiggerordenene er i Danmark blevet udtrykt af Anders Andrén,⁴ og opfattelsen er da langt fra heller ulogisk. Tiggerordenene opstod i samme periode som byerne begyndte at sprede sig på Europakortet, og så godt som samtlige Europas tiggerklostre blev anlagt inde i byerne eller lige uden for byporten. Ifølge samme forskertradition var det da også mest hos byernes nye borgerstand, at tiggerordenene fandt deres målgruppe og samfundsstøtter.

En sådan udelukkende urban orientering var muligvis også tiggerordenenes egen plan i de første årtier, men fra midten af 1200-tallet begynder kilderne at omtale dominikansk prædikeaktivitet uden for byerne kombineret med indsamling af almisser. Omfanget og betydningen af brødrenes rurale virke steg i anden halvdel af 1200-tallet, hvor den efterhånden blev sat i system, således at alle byer og landsogne kom ind under ét konvents territorium eller *termin*, hvor kun tiggerbrødre fra dette konvent havde ret til at *terminere*. Termineringen er et relativt ubeskrevet blad af tiggerordenernes historie, hvilket hænger sammen med, at kildematerialet til dens belysning er meget sparsomt.⁵ Ikke desto mindre har en række enkeltstående klosterstudier af regional eller lokal dækningsgrad fra især de nordvestlige dele af det kontinentale Europa rettet op på dette, men en samlet behandling af emnet mangler fortsat.

Opkomsten af tiggerordenernes terminering

Da tiggerordenene blev grundlagt i starten af 1200-tallet, skulle man efterhånden rejse temmelig langt mod nordøst for at finde flere hedninge at kristne, såsom i Preussen, Baltikum og Finland. I det resterende Europa blev alle folk nu døbt allerede kort efter fødslen, og selv i Danmark var hele landet ved udgangen af 1100-tallet inddelt i en sognestruktur, der betød, at alle danskere tilhørte et sogn med en tilknyttet sognekirke og sognepræst, hvortil man skulle yde tiende. Det var denne lokale sognepræst, der i det daglige skulle sørge for den kirkelige eller *pastorale* betjening af sognets sjæle, og selvom mange lægfolk vel til alle tider har ment, at dette måtte være lidt af en loppetjans, så havde præsten faktisk rigeligt at se til. For middelalderens sognepræster synes fokus at have ligget på to væsentlige arbejdsområder. Det ene var de daglige tidebønner, suppleret med diverse andre messer til afvikling døgnet, ugen og året rundt i sognekirken. Sognepræsten skulle desuden varetage fem af

middelalderkirkens syv hellige sakramenter, nemlig dåb, vielse, den sidste olie, skriftemål og nadver.

Det bemærkes, at prædiken ikke indgår blandt disse primære opgaver. Dertil kommer, at kirken indtil da ikke gjorde meget for at opøve prædikefærdighederne hos sine sognepræster, fordi opgaven i princippet fortsat var henlagt til bisperne. Heller ikke disse var dog tilsyneladende voldsomt aktive med forkyndelsen, idet en af de store prædikanter omkring år 1200, Jacques de Vitry, beskrev kirkens *sekulære prælater*, det vil sige bisper og kannikker, som »stumme hunde, der ikke kan gø«. ⁶ Nu bør mester Jacques' hårde ord nok ikke lægges alle Europas middelalderbisper til last, og flere danske bisper vides da også at have prædiker ved forskellige lejligheder, nogle mere ivrigt end andre, hvor især biskop Gunner af Viborg (1222-1251) berømmes som en både flittig og fremragende prædikant. ⁷ Pave Innocens III (1198-1216) var imidlertid meget opsat på at forbedre forkyndelsen, og på det store kirkemøde, *laterankoncil*, i 1215 handlede en af de 71 vedtagne kanoner netop om denne opgave. Pavernes ønske om at fremme den almindelige prædiken for lægfolk afspejler sig også i statutterne fra adskillige nordiske kirkemøder, *kirkesyninger*, ifølge hvilke sognepræsterne forventedes at bidrage til forkyndelsen. I alle tre riger lægger statutterne op til egentlige prædikener hver søndag og på udvalgte festdage, specielt i fasten. ⁸

En ting var imidlertid at erkende behovet for en bredere og dybere forkyndelse af Guds Ord, noget andet var at gøre noget ved det. Det krævede således både teologisk indsigt og gode talegaver, kombineret med en vis formidlingsteknik, for at blive en god prædikant. Og umiddelbart var der ikke noget selvfølgeligt i, at sådanne talenter og færdigheder kunne findes ude i landets præstegårde. Faktisk var det mere sandsynligt, at folk med disse evner havde søgt ind til de store byers domkapitler og universiteter, eller til de lokale munkeklostre. Kirkens tiltag for at forbedre sognepræsternes evne til at prædike bibragte ikke nogen afgørende forandring. Det kan der være flere årsager til. En af dem var knyttet til en generel underbemanding af sognene. I princippet skulle hvert sogn have sin egen præst, men ofte blev denne regel ignoreret, så den enkelte præst skulle dække flere sogne. I perioder kunne dette skyldes mangel på kvalificerede præster, men som regel handlede det om økonomiske motiver hos kirkens patron. Ikke mindst hvor driften af sognekirken, *sognekaldet*, og bemandingen af præsteembedet var lagt i hænderne på en kannik ved et domkapitel eller et kloster, var sådanne *kirkepatroner* ofte tilbøjelige til at lade præstekaldet stå ledigt i en længere periode og lade præsten i nabosognet klare opgaven eller, som ved inkorporationerne, hvor kannikker og munkeklostre formelt selv besad præsteembedet, lod de pastorale opgaver varetage af middelalderens mange lavtlønnede vikarer, hvis kvalifikationer gennemgående ikke tilhørte standens højeste niveau. ⁹ Den pastorale dækning i høj- og sen-

middelalderens Nordeuropa er dog omdiskuteret, og der har været store forskelle regioner og perioder imellem. På en liste over plager oplevet af en tysk landsognepræst fra 1400-tallets anden halvdel er det således ikke arbejdsmængden, der anføres, så meget som fremmede prædikanter, der stod klar i kirken til at håne sognepræsten under tjenesten, hvis de fandt hans prædikeevner mangelfulde.¹⁰ Ifølge Anne Riisings studier af det danske kildemateriale var det dog herhjemme snarere en mangel på både sognepræster og prædiken af Guds Ord, der prægede billedet fra tiggerordenernes ankomst i 1220'erne og frem til Reformationen. Værst var det nok på landet og i de jyske stifter ikke mindst i senmiddelalderen. Hvor der på Fyn i slutningen af 1400-tallet fandtes to præster for hver tre kirker, skulle hver præst i Viborg Stift i gennemsnit betjene fem kirker. Selv i domkirkebyerne blev kannikker og sognepræster i reformationstiden anklaget af lutheranerne for at holde for mange messer og for få prædikener. I 1515-18 indledte Christiern Pedersen sin prædikensamling med en kommentar om, at »den er skrevet til brug for alle enfoldige danske, som ikke forstår latin, og sagtens ej heller tit får prædiken.«¹¹ At dømme ud fra den påstand, var der ikke meget, der havde forbedret sig siden dominikanernes ankomst til Danmark, hvor en pavebulle fra 1220 kunne berette, at »Lærdom er en sjælden ting i Danmark.«¹²

I løbet af 1200-tallet synes det at være gået op for paver og bisper, at i stedet for at bruge kræfter på at gøre kannikker, sognepræster og vikarer til blot nogenlunde deltidspredikanter, så var det bedre og billigere at overlade gerningen til de fuldtidsprofessionelle, nemlig tiggerbrødrene. Dermed ikke sagt, at tiggerordenerne stod for al prædiken i middelalderens Danmark efter 1220, men brødrene blev unægteligt prædikegerningens førende udøvere helt frem til Reformationen. Først og fremmest fra deres egne klosterkirker inde i byerne, men snart efter også ude på landet.

At tiggerordenerne som udgangspunkt vitterligt var urbant orienteret udtrykkes blandt andet hos to af ordenernes mest berømte skikkelser i 1200-tallet, den franciskanske generalminister Bonaventura og den dominikanske generalmester Humbert af Romans, hvis forskrifter for deres brøders virke i begge tilfælde koncentrerer denne til byerne. At behovet for prædiken var særlig stort i byerne forklares således af Humbert med typisk dominikansk logik: »Årsagerne til dette er som følger: I byerne er der flere mennesker end andre steder, og derfor er det bedre at prædike dér end andre steder, ligesom det er bedre at give almisser til mange end til få. Ligeledes findes der flere synder dér [...]. Ligeledes er mindre byer, der ligger omkring store byer, mere påvirkede af disse end omvendt, og derfor vil den gode virkning af prædiken i byen sprede sig til disse steder mere end omvendt. Derfor bør man søge at skabe gode resultater ved hellere at prædike i byerne end i andre mindre steder.«¹³

Dette betyder dog ikke, som hævdet af Pfleger, at bondelandet slet ikke interesserede tiggerbrødrene. Selvom tiggerklostrene næsten altid blev lagt i byerne, så havde begge ordensmestre en plan om herfra også at påvirke befolkningen i landområderne. Tanken om, hvordan dette skulle ske, varierede lidt ordenerne imellem. Den franciskanske Bonaventura opfattede byerne som et samlingssted for omegnens bønder, der med jævne mellemrum besøgte byens markedsplads, og her kunne de af franciskanerne så også gives noget godt åndeligt gods med hjem. Den dominikanske Humbert tænkte mere at de store byer skulle være kulturelle trendsættere for de tilstødende landdistrikter. Kunne man forbedre de kristne kundskaber og levemåden hos befolkningen i de store byer, ville folk fra de mindre byer og ude fra landet af sig selv tage ved lære, mente generalmesteren.¹⁴

Selvom Humbert af Romans mente, at de gode ord ville sprede sig af sig selv ud til bønderne, og derfor ikke talte for nogen direkte aktivitet uden for de større byer, så kan man alligevel konstatere, at begge de to store tiggerordener, i anden halvdel af 1200-tallet, for alvor udviklede en interesse for landdistrikterne. På det franciskanske generalkapitel i 1260 blev det besluttet, at alle klostre skulle have et tilknyttet område for indsamling af almisser og prædiken, og det blev understreget, at de to forhold var tæt indbyrdes forbundne, hvilket det også var vigtigt at håndhæve rent geografisk. Dominikanske generalkapitler forbød i 1240'erne brødre fra én provins at prædike og tigge i andre provinser, og i 1249 findes den første indirekte omtale af landområder henlagt til enkelte konventer. Ligesom for franciskanerne skal vi op i 1260-70'erne, førend de dominikanske generalkapitler for alvor tog sagen op. I 1280 havde hvert konvent et område, som kun déts brødre måtte virke i, men til gengæld ikke måtte overskride grænserne for. Fastlæggelsen af de nøjagtige grænser medførte diskussioner og konflikter mellem de berørte konventer, hvilke de enkelte provinser inden for ordenerne normalt skulle løse.¹⁵ Efter 1280 synes alle nye konventer fra anlæggelsen at have fået et nøje afgrænset territorium.

Skiftet imod en større landlig orientering hos tiggerordenerne fra midten af 1200-tallet skyldes sandsynligvis, at ordenernes forhold til domkirker og sognekirker samtidig synes at være kølnet en del. En betydningsfuld del af især Dominikanerordenens oprindelige grundformål var, at brødrene skulle oplære domkapitlernes kannikker til at kunne uddanne sognepræsterne på stifternes domskoler. Eftersom denne plan tilsyneladende kun fik en ret behersket succes, så vendte Dominikanerordenen i stigende grad blikket imod en direkte kontakt til Europas kristne befolkning, både i by og på land, inklusive landsognepræsterne selv. Og der har uden tvivl været et stort potentielt marked for dygtige prædikanter, idet hovedparten af høj- og senmiddelalderens bevarede statusrapporter om landsognekirkernes virke, som allerede nævnt, er én lang

klage over for få og for dårlige præster. Dertil kommer, at mange især dominikanske konventer ved denne tid havde opnået en størrelse, hvor det selv i store byer må have knebet med at kunne brødføde hele konventet året rundt alene på almisser indsamlet i hjembyen. Man kan derfor sige, at fra og med anden halvdel af 1200-tallet begyndte både de forkyndelsesmæssige og de økonomiske muligheder i landområderne at være gået op for tiggerordenerne.

Termineringens terminologi

Betegnelsen for det afgrænsede område, som det enkelte konvent havde ret til at prædike og indsamle almisser i, kaldtes *terminus* eller *terminarium*. På dansk var den samtidige betegnelse *termin* eller blot *term*. Når brødrene drog ud for at prædike og tigge i konventets termin, sagde man, at de udførte *terminationes*, *gik termin* eller *gik på termen*. I det efterfølgende vil handlingen blive betegnet som *terminering* og *at terminere*. En terminerende tiggerbroder blev på latin betegnet *terminarius*, mens datidens nordiske betegnelse var *terminsbroder* eller *termebroder*, alternativt *bud* eller *sækkebroder*. De terminerende brødre fik ofte logi hos lokale sognepræster og på de adelige hovedgårde, mens de i fremmede byer, hvor de ikke selv havde konventer, har boet i herberg eller endog hos andre tiggerordener. Dertil kunne konventet i særlig interessante byer have et lejet eller ejet hus, hvor brødrene kunne opholde sig på rejsen. Sådanne termineringshuse, *domus terminarii*, dukker op i kildematerialet i slutningen af 1200-tallet, og vandt udbredelse i løbet af 1300-tallet.

Termineringen var bygget op omkring tiggerordenernes to grundlæggende elementer: prædiken og tiggeri. Terminering krævede også medvirken af mindst to personer, da ingen brødre måtte bevæge sig uden for konventet uden ledsagelse af en *socius*. I termineringssammenhæng har den præsteindviede broders *socius* ofte været en lægbroder eller en ung prædikant under oplæring. Foruden almisseindsamling og prædiken skulle termineringen vise sig at have en tredje, afgørende betydning for tiggerordenerne, nemlig for konventernes rekruttering. Analyser af tiggerkonventernes personsammensætning viser, at påfaldende mange brødre havde deres biologiske familie i selve konventsbyen eller i det tilhørende terminsområde – og her først og fremmest i de mindre byer, hvor konventet var repræsenteret med et termineringshus. Denne betydning for rekrutteringen er konstateret for så store købstæder som Rostock, Köln, Gent og Brügge.¹⁶

Termineringen i praksis: prædiken og almisseindsamling

Den pastorale del af tiggerbrødrenes terminering bestod ligesom inde i byerne især af prædiken, afholdelse af gudstjeneste og messer, modtagelse af skriftemål og pålægning af bod. Denne opgave var officielt henlagt til sognepræsterne,

men de var normalt dårligere uddannet end præsterne ved byernes kirker og domkapitler, hvor de store indtægter og karrieremuligheder fandtes. I Alsace var manglen på gode sognepræster så udtalt, at de rurale sognekald ofte blev betjent af det nærmestliggende dominikanerkonvent, for hvilket konventet typisk modtog pengeydelse.¹⁷ Også fra Nordtyskland er der eksempler på, at dominikanske konventer var i besiddelse af sognekald, hvor brødre var indsat som sognepræster, ofte på initiativ af sognets hertugelige patron. Ordningen synes foregået på den måde, at præstetienden, først og fremmest korn, tilfaldt konventet, der så til gengæld sørgede ganske godt for den udstationerede broders kost og bolig.¹⁸

Det almindelige var dog, at brødrenes prædikanter blot *turnerede* rundt i konventets termin og holdt enkeltstående prædikener, hvor de kom frem. Det generelle billede fra hele Nordvesteuropa er, at sognepræsterne var velvillige til at lade terminsbrødre indtage prædikestolen i deres sognekirker og kapeller. Uanset om den lokale præst selv var en flittig prædikant, så kunne en inspirerende gæsteprædikant fra tid til anden stadig være forfriskende for såvel præst som menighed. Mange steder opfordrede bisperne sognepræsterne i deres stifter til at lade tiggerbrødrene prædike, og hvis præsterne ikke fulgte opfordringen, så kunne de risikere, at menigheden som i det engelske Colyton sogn i 1301 skrev til biskoppen i Exeter, til hvem de i taktfulde vendinger beklagede sig over, at deres nuværende vikar i modsætning til forgængeren ikke inviterede tiggerbrødre til at komme og belære dem om, hvorledes de kunne frelse deres sjæle.¹⁹

Et tilsvarende ønske hos menigheden synes at ligge bag en sag fra Vendsyssel, hvor helligåndsbrødre fra Aalborg i 1489 klagede over, at tiggerbrødre på lokalbefolkningens begæring holdt messer i sognekirkerne i Skagen og Salthum.²⁰ Når dette kunne falde helligåndsbrødrene for brystet, skyldtes det, at helligåndsklosteret i Aalborg siden midten af 1400-tallet havde haft de to sognekirker i inkorporation, og altså dermed besad kaldsretten og den pastorale indtægtsret til kirkerne. Beretningen viser for det første, at omvandrende franciskanske og dominikanske prædikanter blev inviteret af lægbefolkningen til at prædike og holde gudstjeneste i de lokale kirker mod en eller anden form for betaling, som sogneboerne var rede til at yde ved siden af den obligatoriske præstetiende. Officielt havde fremmede præster ikke lov til at virke i kirken uden sognepræstens og/eller patronens tilladelse, men til forsvar for tiggerpræsterne og de lokale menigheder i Vendsyssel kan det anføres, – som det blandt andet hedder i et brev fra 1445 udstedt af kong Christopher III for Salthum Kirkes vedkommende – at der med inkorporationen fulgte den betingelse, at indehaveren til kirken skulle holde en »*skikkelig kapellan*«,²¹ og ofte synes gejstlige inkorporationshavere at have taget noget let på denne del af aftalen;²²

Figur 3. En dominikaner prædiker og forsøger at forklare tingenes rette sammenhæng for hvad der endnu ikke synes at være en helt overbevist folkemængde. Samtidig går sort-hvide dominikanerhunde – Domini canes eller Herrens hunde – i flæsket på djævelens ræve og ulve for derved at beskytte lammene, den kristne menighed. Hvor tiggerbrødrenes prædikanter kom frem, blev de ofte mødt med stor folkelig interesse, men jorden, hvorpå deres milde og fromme ord blev sået, var ikke altid lige imødekommende. For mange i almuen bød mødet med terminerende tiggerprædikanter først og fremmest på et underholdende indslag i en ellers temmelig monoton hverdag. Fresko af Andrea da Firenze 1365-67. Detalje af vægmaleriet The Church militant and triumphant i Det Spanske Kapel i klosterkirken Santa Maria Novella, Firenze.

tilsyneladende har i hvert fald nogle lægfolk i Skagen og Saltum ment, at en supplerende pastoral tjeneste var ønskelig.

De primære forhindringer mødte tiggerprædikanter i regioner og perioder, hvor højere politiske kræfter var på spil og af forskellige årsager vendte de lokale præster og befolkningens stemning imod dem. Den slags overordnede misforhold synes at ligge bag flere af de værnebullaer, som eksempelvis pave Bonifacius IX i 1396 udstedte for franciskanske brødre, der terminerede i de nordtyske stifter Schwerin, Ratzeburg og Kammin.²³ Omvendt kan man også argumentere for, at det var i sådanne perioder, at en eventuel generel utilfredshed hos sognepræsterne ville møde størst lydørhed hos magthaverne.

Hvem prædikede tiggerbrødrene for?

Historikere har traditionelt hævdet, at tiggerordenernes primære aktiviteter var rettet mod borgerskabet i middelalderens byer. Alt tyder dog på, at tigger-

brødrene prædikede flittigt for alle. Hvis man skal udpege én gruppe i samfundet, som tiggerordenernes prædikanter havde speciel gennemslagskraft hos, så var det middelalderens kvinder. Denne særlige kvindelige relation til tiggerbrødrene stikker hovedet frem mange steder i kildematerialet. For prædikernes vedkommende ses det blandt andet ved, at flere prædikenskitser specifikt var rettet på forskellige grupper af kvinder, og det kunne der tilsyneladende også være god ræson i, eftersom den vidtberejste franciskanerprædikant Michel Menot ved middelalderens slutning kunne berette, at »Vi ved af erfaring, at ved hver prædiken finder man fire kvinder for hver mand [...], hvor de ikke kommer til en prædiken uden spædbørn hængende fra deres bryster og en mængde småbørn løbende efter sig, som råber op igennem hele prædikenen. De gør det meget vanskeligt for prædikanten og tilhørerne.« Broder Menot var således ikke videre begejstret for småbørn ved sine prædikener, og mange dominikanske prædikanter har utvivlsomt delt hans mening, men faktisk opfordrede gentagne dominikanske generalkapitler til målrettet prædiken for børn.²⁴ Da Vincent Ferrer i 1418-19 drog på en stort anlagt prædikekampagne gennem Bretagne, var en del af prædikenerne møntet på børn, og nogle af hans medprædikanter lærte børnene bønner, og hvordan man skulle opføre sig under messen.²⁵

De fleste kendte dominikanske prædikener handler om vigtigheden af at tilstå og angre sine synder, at forsone sig med sine fjender og være gavmild over for de fattige. Den dominikanske generalmester Humbert rådede sine prædikanter til at advare lægfolk imod at give sig i kast med dybere trosspørgsmål, da det var bedre at overlade sådanne overvejelser til de professionelle. En daglig fremsigelse af *Pater noster*, *Ave Maria* og trosbekendelsen kombineret med en ydmyg, lydig og gavmild adfærd over for kirken, samt en generel god og from levevis, var de religiøse handlinger, som man skulle opmuntre den almindelige lægmand og -kvinde til. I sine prædikenforslag til forskellige samfundsgrupper begyndte Humbert gerne med en beskrivelse af, hvordan folk fra målgruppen ideelt set burde opføre sig, hvorpå han oplyste de moralske problemer, som gruppen ofte var ude i, fulgt af konkrete forslag til råd og formaninger.

Bonden kunne ifølge Humbert være særlig stolt, idet han bestrider det hverv, som Gud oprindeligt havde tiltænkt mennesket. Denne præference hos Gud for bondelivet skal standen være bevidst om, hvorfor utilfredsfred med sin skæbne bestemt ikke er klædelig. Kristeligt set har bonden den fordel, at da han altid er travlt beskæftiget med at dyrke jorden, har han mindre tid tilovers, hvor han risikerer at blive fristet til synd. Faktisk behøver bonden ikke bekymre sig så voldsomt meget om efterlivet, da han blot skal passe sit arbejde og leve i lydig afholdenhed, hvorefter han ifølge Humbert kan forvente at høste de himmelske afgrøder.²⁶

Figur 4. Gudsfrygtig fromhed på landet udlevet af en tysk svinebonde illustreret af Albrecht Dürer i et træsnit fra 1496. Bondealmuens bønsliv kunne i middelalderen finde professionel støtte i jævnlige besøg på gårdene og i den lokale sognekirke af franciskanske og dominikanske prædikanter på terminering.

Afholdelsen af tiggerbrødrenes prædiken og øvrige pastorale gerninger under termineringen kunne i princippet foregå alle steder i lokalsamfundet, men vi møder først og fremmest de dominikanske præster ved landsognekirker og på herregårde, samt i andre byer inden for konventets termin. Også middelalderens mange små kapeller dannede ramme for brødrenes virke, ligesom kirkegårde og markedspladser var oplagte steder at lade folk forsamle for at høre det gode budskab forkynde. Det samme gjaldt åbne pladser i landskabet med en historisk eller lokalkultisk betydning; ved den flamske landsby Te Wachtebeke var der i 1361 tradition for udendørs prædikener på en gammel borgbanke.²⁷ Foruden små rejseegnede bibler og prædikebøger til symbolsk og praktisk brug i felten, kunne tiggerbrødrene tillige være udrustet med et indviet, trans-

Figur 5. En dominikaner prædiker under Guds åbne himmel på hvad der ligner en mobil prædikestol. Maleri af Fra Angelico ca. 1422-23. Detalje fra altertavle, San Pier Martire triptych, oprindeligt i San Felice Kirke, Firenze, nu Museo di San Marco, Firenze. Fra Kanter & Palladino 2005.

portabelt alter til forretelse af egentlige messer. Nogle brødre havde endog mobile prædikestole med sig til opstilling i felten.

Kilderne er generelt meget sparsomme med oplysninger om termineringens form og indhold, hvilket ikke mindst gælder den religiøse del. Et lille nordisk indblik gives i en ansøgning fra dominikanerkonventet i Nidaros, Trondheim, til den svenske ærkebiskop i slutningen af 1330'erne om tilladelse til at sende to navngivne brødre på terminering i Jämtland. Ansøgningen specificerer, at der var tale om broder Arne Larsson og broder Håkon, henholdsvis præst og novice, hvor broder Arne skulle holde gudstjeneste, prædike, høre skrifte og pålægge bod, samt indsamle gaver og bidrag til reparation af klosterets forfaldne bygninger.²⁸ Et andet sjældent nordisk indblik i de praktiske overvejelser omkring dominikansk terminering findes i en pavelig dispensation fra 1326 til dominikanerne i ordenes skandinaviske provins *Dacia*, hvor pave Johannes XXII tillod dem om nødvendigt at spise kød, når de var på rejse uden for deres klostre, selvom dette stred imod ordenens regler og sædvaner; dispensationen gjaldt dog kun på dage, hvor også andre kristne i Norden måtte spise kød. Som årsag angives provinsens gølge jorder og aftagende gavmildhed i befolkningen, der betød, at brødrene havde været nødsaget til at spise rugbrød, bygbrød og sågar barkbrød, og derfor var vendt mere døde end levende hjem fra sådanne rejser, hvorunder det endvidere direkte berettes, at brødrene prædikede og hørte skriftemål.

Hvad dominikanerne mente var passende rejsekost vides ikke med sikkerhed, men det synes ikke at have været rugbrød. De foretrukne alternativer har

nok været hvedebrød, frugt, grøntsager og fisk, som næppe havde den store udbredelse hos Nordens bondestand i starten af 1300-tallet. Tidspunktet for bullen er ikke uden betydning, idet hele Europa havde været ramt af misvækst og hungersnød i perioden 1310-21, og navnlig i Norge havde sultedøden sat sig tunge spor. Omtalen af manglende gavmildhed og »*kølnet kærlighed i menneskes sind*« kan altså dels ses i lyset af denne samfundsøkonomiske krise, foruden en mulig reel faldende popularitet for tiggerbrødrene hos befolkningen; i praksis kan begge dele vel tænkes at have gjort sig gældende, således at fødeknaphed, misvækst og generel lavkonjunktur ikke ligefrem har gjort de tiggende klosterbrødre mere velkomne på bøndergårdene. Endvidere kan man studse lidt over dominikanernes modvilje mod almuekost, thi hvor bygbrød og – endnu værre – barkbrød trods alt må formodes at have hørt de fattigste klasser og de dårligste tider til, så anses rugbrød gennemgående for almindelig bonde- og arbejderkost fra slutningen af højmiddelalderen. Modviljen kan tolkes som tegn på, at de utilfredse dominikanerbrødre kom fra udlandet, idet rugbrød jo endnu i dag hører til de mest traumatiske oplevelser for mange udlændinges møde med Danmark. Endelig er der den mere samfundssociale tolkningsmulighed, at dominikanerne trods deres selvvalgte status som Kristi fattige disciple kom fra sociale lag i samfundet, hvor man var bedre vant end rugbrød, og at der trods alt var grænser for, hvor langt det skønnedes rimeligt at strække dette *vita apostolica*! Dertil kan man nok mistænke brødrene for at smøre lidt tykt på i deres grådkvalte klage til paven, der fra sædet i Avignon synes ganske forfærdet over de vilkår, som hans kære sønner udsattes for på de golde jorder i det fjerne nord.

Terminering i Danmark

Omtaler af terminerende tiggerbrødre er yderst sparsomme i det danske kilde-materiale. Blandt dominikanerne kan med sikkerhed udpeges én fra klostret i Roskilde: »...*woer terminz Brodher, som goer i Slagelsæ thermind*«. ²⁹ Han havde haft bolig på en gård i Slagelse, som konventet på grund af økonomisk nød måtte sælge i 1532. En anden mulig omtale gælder dominikaneren prior Henrik i Holbæk. Da han i 1475 kunne fejre sit 40-årsjubilæum i ordenen blev han tildelt titlen *jubilarius*, hvormed fulgte en række privilegier, herunder at han herefter var fritaget for visitationstjeneste »*i konventets termin*«. ³⁰ Betegnelsen *visitation* anvendes i dominikansk sammenhæng typisk om ordenens interne inspektioner, så enten må meningen være, at broder Henrik ikke længere behøvede at rejse rundt på kontrol til konventets termineringshuse, hvoraf ingen kendes, eller også dækker visitation her selve termineringen. Kilderne byder dertil på flere indirekte, men sandsynlige belæg for dominikansk terminering i Danmark, som vil blive præsenteret i det efterfølgende.

Herhjemme kendes kun til ganske få termineringshuse tilknyttet tiggerordenerne. Dominikanerne vides med sikkerhed at have haft termineringshuse i Malmø under konventet i Lund, og i Slagelse under konventet i Roskilde.³¹ Derudover havde dominikanerne huse med ukendt anvendelse nær Karlshamn i Blekinge, Trelleborg, København, Helsingør og Vellerup i Hornsherred.³² Franciskanerne i Lund havde et termineringshus i Helsingborg, hvortil ordenen havde potentielle overnatningssteder på Skanør og i Slagelse.³³ De få sikre belæg for termineringshuse tilknyttet tiggerordenerne kan udmærket skyldes manglende kildeomtale, men kan også indikere, at præstegårde, adelige hovedgårde og tiggerordners klostre herhjemme ofte har budt på tilstrækkelige alternative overnatningsmuligheder.

Overnatning hos landadelen

Overalt i Nordeuropa kan man finde tegn på, at dominikanerkonventerne havde et godt forhold til den lokale landadel, hvis slotte og hovedgårde var en oplagt station under termineringen. Talrige belæg vidner om dominikanske visitter hos adelen, og det er således ganske illustrerende, at den engelske stormand sir Geoffrey Luttrell i starten af 1300-tallet til et håndskrift lod sig afbilde ved hjemmets veldækkede højbord i selskab med to terminerende dominikanere.

Figur 6. To dominikanske brødre sidder til højboards hos den engelske ridder Sir Luttrell. I hele Nordeuropa synes ikke mindst dominikanerne ofte at have nydt godt af landadelig gæstfrihed under termineringen. Illustration af ukendt kunstner fra Luttrell Psalter, et engelsk illumineret håndskrift fra starten af 1300-tallet. British Library.

Særlig stor popularitet blandt tiggerbrødre kan konstateres for det bretonske adelssæde i Quintin. Slottets regnskaber kan berette om årlige besøg i perioden 1451-1500 af terminerende brødre fra samtlige tiggerordener repræsenteret i Bretagne. Fordelingen viser dog også, at kun ét konvent i hver orden kunne regne slottet med i sin termin.³⁴

Mange steder fungerede de terminerende dominikanere som personlige skriftefædre for adelen, der givetvis følte sig bedre tilpas med at bekende sig til disse professionelle og ofte selv velbyrdige præstebrødre end til den lokale sognepræst. Dominikanerordenen havde tydeligvis intet imod denne adelige interesse og var endda parat til at ændre terminsstrukturen for at efterkomme herskabernes ønsker. I 1275 gav, lederen af ordenens tyske provins, således dispensation til en broder fra konventet i Rostock om at måtte overskride konventets terminsgrænse, fordi fyrst Nikolaus af Werle ønskede netop denne broder som skriftefader ved sit hof.³⁵ Der kunne også høre mange andre mere specielle opgaver med til embedet som terminsbroder, ikke mindst under besøg hos adelen. Det dominikanske konvent i Osnabrück havde gennem hele senmiddelalderen en broder udstationeret i Oldenburg, hvor en af de udsendte var nært tilknyttet det lokale grevesæde som slægtens historieskriver.³⁶

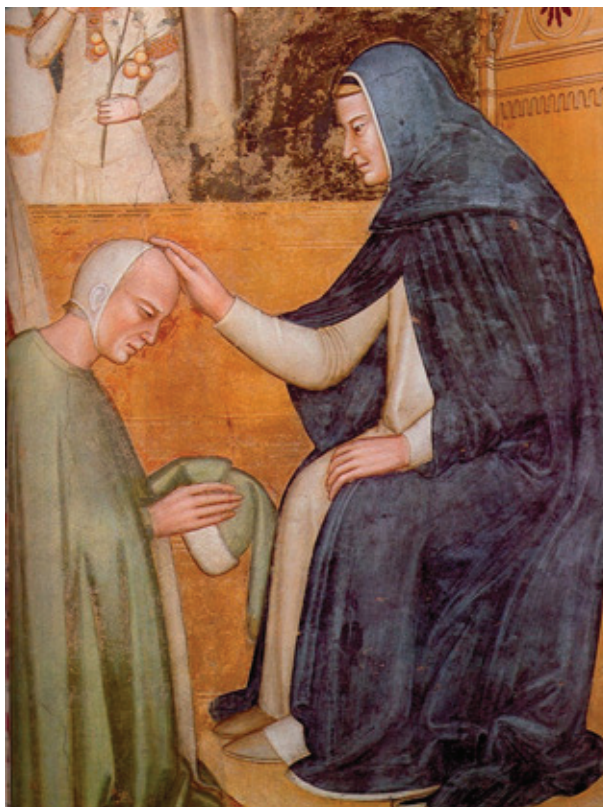
De tidligste indikationer på dominikansk terminering i Norden går tilbage til 1246 og handler netop om nødvendigheden af, at brødrene skulle kunne besøge og tage ophold hos folk udenfor ordenen, også selvom disse var faldet i kirkelig unåde og derfor var bandlyst.³⁷ I Danmark har landadelen sandsynligvis også udgjort en betydningsfuld faktor i dominikanernes terminering, både som mål for den pastorale tjeneste og som værter for en behagelig overnatning. Således omtales en »fader Peder hos prædikanterne [dominikanerne] i Roskilde« som skriftefader for den nordsjællandske stormand Jakob Herbjørnsen i dennes testamente fra 1299.³⁸ Det må formodes, at fader Peder ved mere end en lejlighed har besøgt hr. Jakobs sæde et sted oppe omkring Arresø og Esrum Sø, hvilket meget vel kan være sket i forbindelse med terminering i det nordsjællandske.

Overnatning hos sognepresterne

Præstegårdene var formodentlig et endnu hyppigere overnatningssted for terminerende dominikanerne i middelalderens Danmark. I 1261 modtog ordenens nordiske provins endnu en pavelig dispensation med formodet relation til termineringen. Denne gang om nødvendigheden af, at dominikanerne skulle kunne besøge og tage ophold hos sogneprester. I en pavebulle fra dette år tillod pave Alexander IV brødrene i Norden også at gæste gejstlige, der var blevet bandlyst for at leve i konkubinatskab, det vil sige i selskab med kvinder, hvilket var dem forbudt: »Da vi har syn for, at nød bryder alle love, låner vi øre til Eders

Figur 7. En dominikaner giver syndsforladelse efter at have taget imod skriftemål. Som hovedregel skulle alle kristne over konfirmationsalderen i Romerkirkens område, inklusiv middelalderens Danmark, mindst en gang årligt skrifte til deres sognepræst. En omstridt dispensation herfra gjaldt skriftefædre af de to tiggerordener, der med den lokale biskops tilladelse også kunne udføre dette vigtige sakramente for dem, der af den ene eller anden grund ikke ønskede at skrifte til sognepræsten. I hvert fald i de højere sociale lag, for eksempel hos landadelen, synes ikke så få at have gjort brug af denne mulighed, når terminerende tiggerbrødre var på besøg. Fresko af Andrea da Firenze 1365-67. Detalje af vægmaleriet The Church militant and triumphant i Det Spanske Kapel i klosterkirken Santa Maria Novella, Firenze.

fromheds bønner, og tilstår Eder i kraft af nærværende skrivelse, at hvis det hænder Eder at komme ind i huset hos sådanne klerke, der for frillehold er underlagte bands dom, så kan I frit bo hos sådanne klerke, uden at bandet af den grund skal ramme Eder.»³⁹ Det angives ganske vist ikke direkte, at der er tale om terminerende brødre, men behovet for overnatning hos fremmede klerke må i hvert fald være knyttet til rejser uden for ordenens klosterbyer, og hele problemstillingen giver bedst mening, hvis der tænkes på terminering i landdistrikterne med skiftevis ophold på egnens præstegårde, hvor brødrene prædikede og indsamlede almisser i de tilhørende sogne.

Da dominikanerpræsten Thomas fra konventet i Odense i 1521 optrådte som vidne til en skriftlig lejeaftale imellem degnen og sognepræsten i landsbyen

Hårslev på det nordvestlige Fyn,⁴⁰ må hans inddragelse primært skyldes, at han alligevel var til stede. Og den mest plausible forklaring på broder Thomas' tilstedeværelse må være, at han gik på termen i det nordvestfynske, hvilket tidspunktet, under høsten, yderligere understøtter. Vidnetjenesten på præstegården i Hårslev støtter også formodningen om, at de lokale præstegårde ofte udgjorde oplagte besøgs- og overnatningssteder for terminerende tiggerbrødre, som sandsynligvis har kvitteret med en prædiken i sognekirken. Dette er måske blevet efterfulgt af en teologisk snak i præstegården, suppleret med de seneste nyheder fra stiftsbyen og den omgivende verden.

Et andet indirekte tegn på en terminerende dansk dominikaner på lokalgejstligt besøg haves fra 1480, hvor broder Niels Jensen fra konventet i Vejle sammen med to lokale sognepræster hørte et sognevidne af 12 dannemænd fra Ørum Sogn, den 2. januar på sognets kirkegård, angående ridderen Niels Manderups ret til nogle jorder i sognet.⁴¹ Ørum ligger 14 km nordøst for Vejle, og det er næppe sandsynligt, at konventet har indvilget i at sende en broder helt herud ved nytårstid blot for at vidne, hvilket ordenen da også officielt var fritaget for. Forklaringen må snarere være, at broder Niels alligevel har opholdt sig på egnen under en juleterminering, hvor han kan have været gæst hos en af de to sognepræster i Ørum og Barrit – eller hos hr. Niels Manderup på Barritskov hovedgård.

Almisserne

Et særlig oplysende indblik i nordisk terminering haves fra Sundmøre i Norge, hvor provsten i 1529 aflagde rapport til sin ærkebiskop om verserende personalesager i provstiet. En af de mere problematiske sognepræster var hr. Mads i Ørskog, over hvem der var blevet klaget fra franciskanerne i Trondheim, dengang kaldet Nidaros. Den franciskanske broder Peder havde termineret på Sundmøre for sit konvent året forinden. I denne forbindelse havde præsten Mads angiveligt indvilget i at lade franciskaneren opmagasinere de indsamlede almisser på præstegården, mens termineringen pågik. Da franciskanerne kom for at hente deres ting, var 36 oste og nogle ræveskind imidlertid »blevet borte under hans lås og lukke«, hvorfor konventet anklagede sognepræsten for selv at have gjort sig til gode med varerne – en mistanke, som provsten tydeligvis delte.⁴² Beretningen viser dels, at terminerende tiggerbrødre ikke blot selv boede på præstegårdene under deres vandring, men at de også kunne benytte disse som midlertidige depoter for almisserne, efterhånden som de blev indsamlet. Dertil får vi her et sjældent indblik i typen af gaver, som brødrene modtog på termen, hvilket synes at være et langt fra ubetydeligt kvantum af lokalegnens mest værdifulde produkter, i dette tilfælde ost og ræveskind. Sagen var i øvrigt ganske alvorlig for hr. Mads, idet provsten fratog ham retten til

at holde messe, indtil tingene var erstattet. Alene en mistanke om tyveri uden behørig bod ville miskreditere præstens omdømme hos menigheden.

Tiggerbrødrenes afhængighed af sognepræsternes gæstfrihed viser sig desuden mellem linjerne i et klagebrev til den norske kong Eirik Magnusson fra det dominikanske konvent i Bergen, der kan dateres til ca. 1290. En gammel strid imellem de bergensiske dominikanere og kannikkerne ved det lokale domkapitel var nu igen blusset op, hvilket ikke var blevet bedre af, at den forudgående konge i 1278 havde presset dem til at vælge en dominikansk biskop, Narve, der imidlertid ikke var i stand til at gyde olie på vandene. Uden om biskoppen havde kannikkerne indført et forbud for stiftets præster mod at lukke dominikanere ind i deres huse, give dem mad eller drikke, samt lade dem samle almisser i deres sogne. Alt sammen under trussel om bandlysning og fratagelse af embedet. I brevet udtrykte dominikanerne derfor stor ængstelse for, at forbuddet ville undergrave hele klosterets eksistensgrundlag.⁴³ Populært sagt

Figur 8. To terminerende tiggerbrødre, formentlig en franciskaner til venstre og en dominikaner til højre, mødes på en af middelalderens landeveje. Franciskaneren bærer pølser og en krukke i sin bylt, samt en fisk i hånden. Dominikaneren har endnu ikke fået synlig fangst. Udateret kobberstik fra Nürnberg. Fra Isberg 1933.

søgte kannikkerne med denne nye offensiv at ramme deres dominikanske modstandere dér, hvor det for alvor gjorde ondt: på termineringen og forbindelsen til sognepræsterne ude i Bergen Stift.

Den rurale almisseindsamling bestod af naturalier som brød, mel, korn, smør, ost, æg, kød, fisk, tran, tørv, brændsel, øl, vin og hvad man nu ellers måtte have af produkter i de pågældende områder. De relativt gode kilder for termineringen i Bretagne i begyndelsen af 1500-tallet melder, at brødrene her især hjembragte varer som korn, smør og kød.⁴⁴ Penge har brødrene også modtaget på landet, men det primære formål ved den rurale tiggergang synes faktisk netop at have været at skaffe proviant hjem til konventet. Hvad man ikke kunne tigge sig til, blev købt. Denne fokus på naturalier fremgår også af tidspunktet for termineringen, der generelt havde sin højsæson efter høsten, samt hvornår der nu ellers kunne ventes overskud og gavmild velvilje, såsom omkring de kirkelige højtider. Selvom termineringen var særligt koncentreret i nogle perioder, så kunne man dog tilsyneladende støde på terminerende brødre på alle tider af året. På slottet i Quintin fik man især besøg af tiggerbrødrene om efteråret, men de kunne også dukke op om foråret.⁴⁵

Fra Norge har vi allerede hørt, at franciskanerne på Sundmøre indsamlede oste og ræveskind, mens en dominikaner udstationeret ved Lofoten hjembragte stokfisk og rugbrød til konventet i Bergen. Et muligt alternativt indblik i, hvad der kunne indsamles på termineringen i Danmark, haves fra reformations-skriftet om *Peder Smed og Asser Bonde*. Der er tale om et forholdsvis langt, satirisk smædeskrift på vers, der menes at stamme fra tiden omkring 1530. Det er skrevet på dansk, men har vist sig at bygge på et tysk forlæg fra 1523-24, hvor den danske version følger dettes hovedhistorie, men har langt flere detaljer af lokalgeografisk karakter. Kort fortalt foregår historien i sin danske version på en krostue i Skive, hvor den omrejsende håndværksmand Peder Smed møder bonden Asser fra Mors, der er på lokal pilgrimsrejse til kirken i Karup, hvor det hedder sig, at en Mariafigur i træ har udgydt ægte tårer. Den lutheransk indstillede smed fraråder nu kraftigt bonden at tro herpå og afslører derefter alt, hvad han ved om den katolske kirkes falskhed og grådighed, hvilket får en tilstedeværende sognepræst, hr. Jens, og en dominikaner, broder Kurt, til at blande sig i diskussionen, idet disse dog naturligvis kommer til kort over for den veltalende og lærde smed. De to hovedproblemer ved beretningen om *Peder Smed og Asser Bonde* er dels, at den tydeligvis er propagandistisk og derfor bevidst prøver at fremstille tiggerbrødrene så usympatiske som muligt, dels at der i vidt omfang må være tale om fiktive hændelser, som endda er kopieret fra Tyskland. Ikke desto mindre vil jeg hævde, at mange af de mere neutrale samtidshistoriske detaljer i beretningen, der så at sige sætter rammen for handlingen, sagtens kan stå til troende, idet den danske forfatter/over-

sætter på disse punkter jo netop kun har haft grund til at gøre historien så troværdig og genkendelig for læseren som muligt.

Efter at den velunderrettede Peder Smed for selskabet i krostuen har afsløret sin gruopvækkende viden om en antonitisk terminsbroder i Aalborg, fortryder Asser Bonde sin hidtidige gavmildhed imod antoniterne og alle øvrige omvandrende tiggerbrødre: »Også jeg gav ham både flæsk og gris; aldrig var jeg her på vis. Som min nabo gav, således gav jeg med; for det har været en gammel sæd. Nu har jeg lært så meget her; af mit flæsk får han ikke mere.«⁴⁶

»Hvad jeg har hørt er nu for sig; men munke får ikke flere oste af mig. Rettelig kunne munke plage; så snart havde de os ved ave. Den ene ost hentede de bort; før min hustru fik en anden gjort. Fra Randers kom munke, de var grå; her kom fra Århus de sorte også. Fra Horsens kom den som korset bærer; så kom hr. Anders fra Mårkær. Her kom også flere, hvorend de har hjemme; de ville det ingenlunde forsømme. Jeg havde ikke tre oste på én tid; så gjorde munkene mig dem kvit. Jeg undrer på i al måde; hvoraf munkene de mange oste gøre lade.«⁴⁷

Dertil svarer Peder Smed, at mens han ikke ved noget om konventernes forbrug af ost, så hedder det sig, at franciskanerne i Randers engang havde indsamlet så meget lamme- og fårekød, at det begyndte at rådne, inden de kunne nå at spise det, hvorfor de smed det hele i fjorden, »to hundrede fårekroppe, således har jeg hørt, af dem som det med øjnene så. Jeg ved ikke om de har gjort med ostene lige så«. ⁴⁸ Der er som sagt mange ting ved fortællingen om Peder Smed, der skal tages med store forbehold, men det er langt fra utænkeligt, at man fra Mors, ligesom på Sundmøre i Norge, har været glade for at hente oste hjem til konventerne, og at også kød kan have været med på trækvognen. At tiggerbrødrene, som hævdede af Asser Bonde, hyppigt besøgte gårdene på Mors, kan udmærket afspejle virkelige forhold. Formentlig har ét konvent fra hver af de nævnte ordener sendt brødre dertil mindst én gang årligt. Derfor kan man – i hvert fald med nutidige øjne – godt forstå, hvis nogle bønder, som den fiktive Asser, har fundet disse tilbagevendende besøg en smule trættende. Derimod synes forfatteren at have rodet noget rundt i de omtalte tiggerkonventers geografi, idet termineringen på Mors snarere må have henhørt under de dominikanske og franciskanske konventer i Viborg, samt det johannitiske konvent i Nykøbing Mors, Dueholm Kloster.

Terminernes økonomiske betydning og deres fastlæggelse

Traditionelt har historikerne hæftet sig mest ved termineringens økonomiske betydning og dermed indsamlingen af almisser. Til trods for denne undervurdering af termineringens religiøse side, så synes man faktisk alligevel også at være lykkedes med at undervurdere den rurale tjenestes økonomiske betydning sat i forhold til almisseindsamlingen i byerne. Jacques Le Goff var så fo-

kuseret på den urbane forbindelse, at han mente, at man kunne beregne byernes omtrentlige folketal alene ud fra antallet af tiggerklostre.⁴⁹ Mange steder i Europa, og da ikke mindst i Norden, har folketallet i middelalderens byer imidlertid været så beskedent, at det er svært at forestille sig, at tiggeri inden for murene alene har kunnet brødføde et eller flere konventer bestående af 12-40 brødre. Byboernes gavmildhed skulle også holde live i byernes øvrige fromme stiftelser, for nu ikke at glemme de egentlige tiggere. En sådan manglende forestillingsevne finder støtte i en række lokale og regionale studier af termineringens betydning i nogle af Nordvesteuropas mest urbaniserede områder, såsom Flandern, Alsace, Rhinlandet og de nordtyske hansestæder.⁵⁰ Le Goffs model har mødt stor skepsis fra Walter Simons, fordi eksempelvis Dominikanerordenens konventer var af højst forskellig størrelse,⁵¹ og fordi eksempelvis de flamske tiggerklostres fordeling og størrelse tydeligvis ikke blot afhang af selve stæderne, men også tog hensyn til de tilknyttede landdistrikters størrelse og økonomiske potentiale.⁵² Sådanne rurale hensyn kommer til udtryk i en pavebulle fra 1404, hvor pave Benedikt XIII tillod stiftelsen af et nyt dominikansk kloster i Bretagne. Argumenterne var blandt andet, at byen Guérande lå tilstrækkeligt langt fra Nantes, hvor det nærmeste dominikanerkloster fandtes, samt at byen lå i en tæt befolket, frugtbar og rig egn.⁵³ En tilsvarende afhængighed af landområderne udtrykkes ved en intern dominikansk tvist om termineringen i 1400-tallets Flandern, hvor konventet i Douai gjorde gældende, at det var nødt til at have en større termin end nabokonventerne, idet selve staden Douai ikke havde samme størrelse som de omkringliggende klosterbyer opgjort i antal adelige, købmænd og rigdomme. Selv for Flanderns største byer, Gent, Brugge og Ypres, hvor indbyggertallet i 1300-tallet er beregnet til omkring 30.000-64.000, synes byernes økonomiske og administrative sammenhæng med de tilhørende landdistrikter at have spillet kraftigt ind på deres tiggerordensmæssige potentiale.⁵⁴

Der var ikke nogen fast standard for størrelsen eller afgrænsningen af et konvents termin. Hvor der var langt imellem ordenens klostre, kunne terminerne derfor blive særdeles store, men tilsyneladende regnedes selv ganske betydelige afstande ikke for noget afgørende problem. Dette fremgår af en dominikansk strid fra Thüringen, hvor en af de ombejlede landsbyer endte med at blive tilknyttet konventet i Göttingen, der lå 90 kilometer derfra.⁵⁵

Terminernes størrelse i Skandinavien

På dette punkt synes tiggerbrødrenes kontinentale terminering dog at have blegnet i sammenligning med forholdene i Skandinavien. I den danske udgave af *Peder Smed og Asser Bonde* berettes det, at »*Fra Mårkær bor i Aalborg en mand, hr. Lars Pedersen hedder han. Sankt Antonius' kors han bærer, i Nørre-*

jylland hans termin er«. ⁵⁶ Antoniterordenen havde kun to hospitalsklostre i senmiddelalderens Danmark, nemlig i Mårkær i det slesvigske landskab Angeln og i Præstø på Sydøstsjælland. Klostrenes økonomi var baseret på en kombination af traditionelt klostergoods og almisseindsamling, og der er reelt intet, der taler imod påstanden om, at konventet i Mårkær havde hele den jyske halvø som sit territorium, hvoraf Nørrejylland blev dækket fra et termineringshus i Aalborg. I hvert fald har det tilsyneladende ikke forekommet fortællingens danske oversætter utænkeligt, at antoniterbrødrene i Mårkær skulle have en terminerende broder udstationeret omkring 275 kilometer derfra i Aalborg. ⁵⁷ At antoniterne rent faktisk terminerede i Nørrejylland fremgår af et sognevidne fra Falslev ved Mariager i midfasten 1487, hvor »*hr. Jep Jepsen, Sankt Antonius' bud, som den dag sang i Falslev Kirke*« sammen med nogle tilkaldte dannemænd af sognet overværede det omtalte sognevidne på kirkegården. ⁵⁸

Også dominikanske og franciskanske prædikanter var parate til at tage lange vandreture op gennem Jylland. Et allerede omtalt belæg herfor haves fra 1489, hvor pave Innocens VIII meddelte biskop Niels Stygge af Børglum, at helligåndsbrødrene fra Aalborg havde klaget deres nød til paven angående franciskanske og dominikanske præster, der på den lokale befolknings begæring holdt messer og andre kirkelige tjenester i sognekirkerne i Skagen og Salthum. ⁵⁹ Hverken franciskanerne eller dominikanerne havde imidlertid konventer i Vendsyssel. De nærmeste dominikanske udgangspunkter var Viborg og Århus, hvorfra der immervæk er henholdsvis 180 og 210 kilometer til Skagen. I praksis kan man forestille sig, at eksempelvis dominikanerkonventet i Viborg, ligesom antoniterklosteret i Mårkær, har haft et termineringshus i Aalborg, hvorfra en udstationeret præst kan have termineret i det nordenfjordske, men selv herfra er der dog stadig omtrent 100 kilometer til Skagen.

Et andet belæg for en frisk, om end fatal dominikansk vandretur i det jyske haves fra 1527, hvor rigsrådet i et klagebrev til kongen melder om en dominikaner fra konventet i Vejle, der angiveligt var på vej til Viborg for at købe tørfisk, da han brutalt blev overfaldet af to af kongens ryttere. De slog og huggede ham ned til han lå livløs tilbage, hvorpå de huggede løs på hestene, der var spændt for en medbragt vogn. ⁶⁰ Foruden det uhyrlige i selve overfaldet, som muligvis skal tages med et gran salt på grund af beretningens politiske anvendelsesformål, er det værd at bemærke, at de dominikanske konventer åbenbart holdt sig en ganske stor indkøbsradius. Man var angiveligt parat til at sende en broder på den 85 kilometer lange tur fra Vejle til Viborg for at købe tørfisk! En anden oplysende faktor ved historien er, at dominikaneren med sig havde en hesteforspændt vogn til at hjembringe fisken fra Viborg. Sådanne transporthjælpemidler må have været udbredte ved termineringen i almindelighed. I

Figur 9. Det var bestemt ikke ufarligt for tiggerbrødre at gå på termen, idet de langt fra blev modtaget lige venligt alle steder, og dertil var et sårbart mål for landevejens mange farer. Så voldelige overfald som to dominikanske brødre udsattes for mellem Vejle og Viborg i 1527 hørte dog heldigvis til sjældenhederne. Ingen skandinaviske terminsbrødre opnåede da heller helgenstatus, sådan som det tilfaldt den her afbildede dominikanske Peter Martyren, der blev myrdet i Norditalien i 1252, mens hans socius så forfærdet til. Illustration i helgenskrift af Fra Angelico ca. 1423. Biblioteca del Convento di San Marco, Firenze. Fra Kanter & Palladino 2005.

det hele taget forekommer det sandsynligt, at rejsen fra Vejle til Viborg indgik i en form for terminering, så formålet trods alt har været rettet mod mere end viborgensiske tørfisk.

Oppe i den del af provinsen Dacia, der lå på den Skandinaviske Halvø, var terminsbrødrenes tilbagelagte afstande endnu mere imponerende. Dominikanerne ved konventet i Nidaros ansøgte i slutningen af 1330'erne ærkebispens af Uppsala om lov til at terminere i det svensk-norske grænseområde Jämtland.⁶¹ Det ligger ikke blot et par hundrede kilometer fra den norske ærkebispestad. Rejsen gik også igennem et uhyre bjergrigt terræn. Rekorden for dominikansk termineringsafstand må dog gå til brødre fra konventet i Bergen, der betjente øboerne i Norskehavet, blandt andet på Lofoten omkring 1.000 kilometer fra hjembyen! Kendskabet til terminering på Lofoten skyldes en beretning fra den

venetianske købmand Pietro Querini, der i vinteren 1431-32 forliste med sit skib i Nordatlanten. De skibbrudne reddede sig i land på det yderste af Lofoten, og efter mere end en måned i den nordnorske vinterkulde nåede de frem til en lille fiskerby på øen Røst, der talte 120 sjæle fordelt på 12 hjem. Til italienerens forbløffelse fandt han i denne menneskehedens yderste forpost en dominikansk præst fra konventet i Bergen, der fungerede som sjælesørger for fiskerbefolkningen gennem vinteren og ved tøbruddet i maj sejlede hjem til Bergen med fiskerne, og en løn fra øens befolkning på 60 stokfisk og tre store rugbrød.⁶²

Grænseoverskridende terminering

De dominikanske terminer kunne således være ganske store. Ved midten af 1200-tallet var Dominikanerordenen sjældent repræsenteret med mere end ét konvent pr. stift, og ved middelalderens slutning kunne der let være omkring hundrede sogne inden for en termin. De dominikanske terminer var gennemgående større end de franciskanske, eftersom Franciskanerordenen generelt anlagde flere konventer. De øvrige tiggerordener havde endnu færre konventer og dermed potentielt set større terminer, men selvom alle tiggerordener vides at have praktiseret terminering, så tyder studier fra blandt andet Alsace på, at de dominikanske og franciskanske konventer lagde betydeligt flere kræfter i termineringen end eksempelvis karmeliterne.⁶³ Det førømtalte eksempel fra Vendsyssel støtter dette indtryk; det kan således ellers umiddelbart undre, at helligåndsbrødrenes klagebrev fra 1489 specifikt nævner franciskanere og dominikanere, men derimod ikke karmeliterbrødre, der som den eneste af tiggerordenerne var repræsenteret i Børghlum Stift med det i 1460 oprettede konvent i Sæby. Heller ikke den fiktive Asser Bonde fra Mors omtaler karmelitiske terminsbrødre fra Sæby blandt sine trælsomme besøgende.

Når det gælder en udpegning af de konkrete terminer hørende til de enkelte konventer, så har Jørgen Nybo Rasmussen identificeret flere relationer for de nordiske franciskanere, hvortil han har forsøgt at rekonstruere hele ordenens terminsstruktur på Fyn.⁶⁴ I Danmark mener han således, at Als og Sundeved hørte under konventet i Flensborg, Salling hørte til Viborg og Vendsyssel til Aalborg. I nogle tilfælde benytter Rasmussen post-middelalderligt oprettede hospitalers dækningsområde som indikator for forudgående klostres terminer. Således bestemtes det for eksempel for det nye hospital i Køge oprettet i det gamle franciskanerkloster, at der til de syge her måtte indsamles almisser i herrederne Stevns, Fakse, Bjæverskov og Ramsø, hvilket udmærket også kan have udgjort det franciskanske Køgekonvents termineringsdistrikt.

Vi er mere på bar bund, hvad angår dominikanske terminer i Norden. Der foreligger en håndfuld konkrete belæg og især indicier for enkeltlokaliteters

terminsmæssige tilhørsforhold, og kombineret med lidt kreativ logik kunne man godt udpege en potentiel terminsstruktur for Dominikanerordenen i middelalderens Skandinavien.⁶⁵ Men studier fra de dele af Nordvesteuropa, hvor terminsstrukturen kan kortlægges med sikkerhed, viser, at man i mindre vel-dokumenterede regioner som Norden skal være yderst varsom med at tage noget for givet. I Flandern, hvor terminerne kan kortlægges ret nøjagtigt, viser de sig for det første at forholde sig ret frit til andre kendte verdslige og gejstlige grænseforløb, og for det andet har de ændret sig gennem flere omlægninger, efterhånden som samfundsudviklingen nødvendiggjorde det. Som udgangspunkt har de dominikanske terminer formentlig ofte oprindeligt holdt sig inden for de eksisterende rigs- og stiftsgrænser, eftersom ordenen i 1200-tallet typisk var tæt knyttet til fyrstematgen, der endvidere garanterede brødrenes fysiske sikkerhed, mens bisperne skulle godkende brødre udpeget til terminering i de respektive stifter. Relativt hurtigt synes terminerende dominikanerbrødre i Norden imidlertid at have krydset bispernes grænser. Dominikanere fra konventet i Vejle, Ribe Stift, vides at have haft deres gang på halvøen nord for Vejle Fjord, selvom denne lå i Århus Stift, men tættere på det vejlensiske kloster end på det århusianske.⁶⁶ Hvis der vitterligt var tale om terminering, burde brødrene i forvejen have indhentet en tilladelse hertil fra biskoppen i Århus, hvilket de da muligvis også havde. Denne regel er imidlertid ikke altid blevet efterkommet i praksis. I 1435 fandt ærkebiskop Aslak af Nidaros det nødvendigt at understrege over for sine bisper og kannikker, at ingen klostermænd måtte »*traminere*« i Norge uden behørig tilladelse fra den biskop eller det domkapitel, i hvis stift termineringen foregik, men vel og mærke kun, hvis termineringen ikke fandt sted i det stift, hvori den udsendte broders kloster lå. Forbuddet skete med den begrundelse, at det ellers ville skabe misundelse klostrene imellem, fordi klostre med mange folk kunne sende flere mænd ud og dermed få flere penge end små klostre – og flere end hvad rimeligt var.⁶⁷ Et eksempel på grænseoverskridende terminsvirksomhed hos nordiske dominikanere er allerede omtalt i form af Nidaroskonventets udtrykte ønske i 1330'erne om at sende brødre over ærkestiftsgrænsen til Uppsala ind i Jämtland, der på denne tid hørte under den norske konge.⁶⁸ Danske tiggerbrødre fra de skånske og hallandske konventer holdt sig angiveligt end ikke tilbage for også at overtræde rigsgrænsen til Sverige i forbindelse med terminering ind i Västergötland og Småland, tilsyneladende uden tilladelse fra nogen af de behørig myndigheder. Kilden til sidstnævnte oplysning er dog ikke entydigt troværdig, da der er tale om en anklage rejst i 1520'erne af den udpræget anti-danske og antimendikante biskop Peder Månsson, der residerede så langt borte fra grænselandet som bispedømmet Västerås.⁶⁹

Grænsekonflikter

Når terminens størrelse og grænser skulle fastlægges, var der først og fremmest et økonomisk hensyn at tage, så terminen skulle afpasses konventets størrelse og de økonomiske muligheder i hjembyen. Men dertil kan allehånde lokale faktorer have spillet ind, såsom brødrenes etablerede kontakter til egenes præster og adelige, herunder sidstnævntes eventuelle relation til de enkelte klostre gennem familiemedlemmer, gaver og begravelser. Endelig var terminsgrænserne ofte resultatet af flere kompromisser imellem de involverede konventer.

Netop terminernes størrelse og fastlæggelsen af grænser er en af de primære årsager til, at vi overhovedet ved noget om tiggerbrødrenes terminering, fordi der siden midten af 1200-tallet har været stridigheder imellem konventerne, hvilket fyldte betragteligt på provincialkapitlernes årlige dagsordener. Som nævnt skulle alle nystiftede klostre efter 1280 straks have en klart defineret termin. Heri lå indbygget den potentielle konfliktskabende faktor, at hele strukturen skulle revideres ved hver ny konventoprettelse. Der er fremlagt mange forklaringer på den bratte nedgang i antallet af nystiftede tiggerklostre, som kan konstateres i hovedparten af Europa fra begyndelsen af 1300-tallet. Som en supplerende årsag kan man fristes til at fremføre ordenernes egen terminstruktur, der at dømme ud fra de mange og ofte opslidende retstvister imellem konventerne må have givet anledning til ekstra overvejelser, inden man oprettede nye konventer. Faktisk kan situationen sammenlignes med den ofte omtalte fastlåsning af Danmarks sognestruktur i løbet af 1100-tallet, hvor udskillelsen af nye sogne herefter synes kraftig besværliggjort på grund af modstand fra de eksisterende sognepræster og kirkepatroner.

Helt i stå gik udviklingen i tiggerordenene dog ikke, og fra tid til anden oprettedes fortsat nye konventer op gennem senmiddelalderen – med en deraf afledt ballade angående terminerne. Da et nyt dominikansk konvent blev oprettet i Zwolle i det østlige Nederland i 1468, kom det hurtigt til strid om terminsgrænserne med områdets hidtil enerådende konvent i Zutphen, som stod på i mindst 20 år.⁷⁰ Det kunne imidlertid også være ændringer i den omgivende samfundsstruktur, der nødvendiggjorde omlægninger i termineringen. Eksempelvis var Rotterdam i 1470'erne ramt af en økonomisk krise, der medførte så stor fattigdom i befolkningen, at det angiveligt underminerede det lokale dominikanerkonvents eksistensgrundlag. Rotterdam havde med sit vestlige opland hidtil været tilstrækkelig stor til at kunne brødføde brødrene, men nu søgte de ud i byens nord- og sydøstlige opland, der tilhørte konventet i Utrecht.⁷¹ Problemer kunne også opstå ved upraktiske, eksterne grænsedragninger, hvor eksempelvis stiftsgrænserne kunne være uhensigtsmæssige i forhold til konventernes placering og potentielle terminering. Endnu mere konfliktskabende

kunne det være, hvis terminsgrænsen samtidig adskilte to af ordenens provinser. Sådant en nabostrid indledtes i 1267 imellem de to nordtyske dominikanerkonventer i Stralsund og Greifswald, der henholdsvis indgik i provinserne Teutonia og Polonia. Angiveligt havde brødre fra Greifswald indsamlet almisser inden for Stralsundkonventets termin, hvorfor en rasende prior fra Stralsund gik den 60 kilometer lange vej til naboerne i Greifswald. Hans vrede voksede for hvert skridt. Da han nåede frem, kom det til et voldsomt skænderi i fuld offentlighed med den polske prior, og medførte en pinlig skandale af en kaliber, der bragte begge kamphænder for det dominikanske generalkapitel samme år, hvor de blev idømt hårde straffe, afsat fra deres embeder og sendt til nye konventer – langt væk fra hinanden.⁷²

Foruden den eventuelle underholdningsværdi for eftertidens læsere, så viser ovenstående eksempler ikke blot, hvor lidt broderlighed, der kunne herske imellem konventerne, men også hvor stor betydning termineringen vitterligt havde for det enkelte konvent. Dertil bør utvivlsomt også regnes en stor betydning for det omkringliggende samfund. Hvis man ignorerer tiggerklostrenes terminering, misser man også en vigtig forståelse for tiggerbrødrenes reelle dækningsgrad i middelalderens samfund. Et kig på klosterkortet for Holstein vil for eksempel vise, at der i Ditmarsken længe kun fandtes ét enkelt kloster, nemlig dominikanerklosteret i Meldorf, der blev stiftet i 1319 som en del af provinsen Saxonien og med nære relationer til konventet i Lübeck.⁷³ Men ligesom dominikanerne ikke forblev inde i den ret beskedne by Meldorf, hvis almisser alene næppe ville have kunnet holde liv i et konvent ret længe, måtte de dele ditmarskernes i øvrigt særdeles store gavmildhed over for fromme stiftelser med repræsentanter fra tiggerkonventer uden for Ditmarsken. Heriblandt det augustinske konvent i Osnabrück, der i 1404 fik tilladelse af biskop Henrik af Slesvig til at terminere i Ditmarsken, formentlig med brødre fra konventets hus i Oldenburg, hvorfra der immervæk var 110 kilometer til Elben og Ditmarsken.⁷⁴

Reformationens opgør med tiggerbrødrenes terminering

Tiggerbrødrenes terminering har efter alt at dømme spillet en særdeles væsentlig rolle i Kirkens pastorale betjening af landdistrikterne i middelalderens Nordeuropa. Det har således i vidt omfang været udsendte terminsbrødre fra byernes tiggerkonventer, der som de første for alvor har søgt at forklare kristendommens grundlæggende tanker og værdier for den ordinære bondebefolkning. Man kan måske ligefrem som Brian Patrick McGuire hævde, at det reelt var dominikanerne og franciskanerne, der i løbet af 1200-tallet fuldførte den kristning af danerne, som Harald Blåtand hævdede at have gennemført 300 år tidligere.⁷⁵ Endnu ved Reformationen stod de to tiggerordener, måske

særligt dominikanerne, som den katolske tros mest ihærdige og trofaste fortalere imod tidens mange kirkekritiske røster.

Den bedste indikator for termineringens økonomiske og religiøse betydning kan måske findes i det forhold, at forbud imod netop terminering var noget af det første, som tiggerordenene blev mødt med af begrænsende tiltag i reformationstidens Tyskland.⁷⁶ Også i Norden blev retten til at terminere et afgørende punkt i reformationskampene. Især i Sverige gik kong Gustav Vasa (1523-1560) hårdt ind imod terminsbrødrene, som han mistænkte for at vække folket til oprør imod ham og i øvrigt optræde som hemmelige agenter for danske og norske interesser.⁷⁷ Ikke helt uberettiget. På et stort svensk rigsrådsmøde i sommeren 1527, afholdt i dominikanerklosteret i Västerås, blev tiggerbrødrene, af de indkaldte vidner fra bonde- og borgerstanden, udpeget som de sande bagmænd til en social opstand i Dalarna, og stænderne foreslog derfor, at ordenernes frihed blev begrænset kraftigt. Anmodningen blev nådigt efterkommet af kongen, idet tiggerbrødrene herefter kun måtte terminere i to gange fem uger om sommeren og vinteren. Resten af året skulle de helt holde sig inde i deres klostre.⁷⁸ Dette påtvungne *stabilitas loci* i 42 uger om året var til-

*Figur 10. En tiggermunk på terminering? I virkeligheden er en karteusermunk, idet en sådan explicit optræder i snittets forlæg, en dødedans afbildet i Mariakirken i Lübeck, men havde farven på kappen været sort, kunne han lige så godt have været dominikaner. Egentlig forestiller træsnittet, der blev trykt første gang i Lübeck i 1489, bare en »munk« jævnfør den tilhørende tekst i skriftet *Des dodes dantz*. Det lybske trykkeri Mohnkopf solgte efterfølgende træblokken til den københavnske bogtrykker Hans Vingaard, der blandt andet brugte den lidet sympatisk udseende munk i et par anti-katolske smædeskrifter fra 1530-40'erne. Foruden det griske blik bemærkes hvordan munken knuger en lille pose eller sæk i højre hånd, formentlig med indsamlede almisser fra tidens udskældte terminering.*

syneladende det reelle dødsstød for tiggerordenene i Sverige, der blev kraftigt affolket i årene efter 1527. Allerede i 1528 var situationen så alvorlig for dominikanerne i Svealand, at de flere steder selv valgte at forlade klostrene i samlet flok.⁷⁹

Terminering blev i det hele taget et af de varme emner i reformationstidens opgør med tiggerordenene. Siden ordenernes fremkomst i starten af 1200-tallet havde dele af kirken set med væmmelse på denne form for omvandrende klosterliv, som allerede Skt. Benedikt havde talt imod, og tiggerbrødrene måtte med jævne mellemrum forsvare deres levevis, hvilket de typisk og bedst gjorde ved at henvise til, at også Kristus jo var på bestandig vandring og levede af andres almisser. Hvad kunne da være en frommere og smukkere form for religiøst liv? Erasmus af Rotterdam og dermed hele den humanistiske skole sluttede sig imidlertid også til kritikerne af disse »Roms satellitter«, og endnu barskere blev angrebene fra lutheranerne, der i deres generelle bredside imod tiggerordenene ikke mindst sigtede efter terminsbrødrene. I reformationstidens talrige anti-katolske propagandaskrifter, og hos mange af eftertidens historikere, kan man ofte læse, at et af de store irritationsmomenter for almuen netop var tiggerbrødrenes evindelige, omvandrende tiggeri i by og på land. Som allerede vist er dette syn dygtigt videregivet i beretningen om *Peder Smed og Asser Bonde*.

Figur 11. To dominikanere på terminering møder vandringsmanden Kristus. Fra flere sider i samfundet, også inden for Kirken, blev tiggerbrødrene kritiseret for deres omflakkende tilværelse og afhængigheden af andres gavmildhed, men et godt argument imod denne kritik fandt brødrene i det forhold, at de i virkeligheden blot levede på samme måde som Kristus havde gjort. Fresco af Fra Angelico (1387-1455). San Marco Kirke, Firenze. Fra Innocenz & Strunk 1916.

Men hvor meget er der egentlig belæg for en sådan folkelig og samfundsmæssig modstand imod tiggerbrødrenes terminering? Umiddelbart har jeg ikke kunnet finde mere i det nordiske materiale overhovedet, bortset fra pavebulens ord om manglende gavmildhed i 1326 og anklagerne rejst af reformerte partier under selve Reformationen. Særlig interessant i den forbindelse er kong Gustav Vasas allerede omtalte hårde linie imod tiggerkonventernes terminering i Sverige, der tilsyneladende ikke så meget skyldtes en decideret anti-katolsk uvilje imod brødrene som en frygt for, at de omvandrede prædikanter skulle rejse utilfredse bønder og adelsmænd til oprør imod ham. Når bønder og byfolk fra Dalarna efter en nedkæmpet opstand på rigsrådsmødet i 1527 lagde skylden på tiggerbrødrene og endvidere anklagede disse for at *»fare omkring og tigge til stor plage og bedrag for almuen, hvorfor de burde blive hjemme i deres klostre og passe deres gudstjeneste«*, så kan man let få mistanke om, at Dalarbønderne greb denne mulighed for at dreje kongens vrede imod andre end dem selv.⁸⁰ Mere interessant er det i denne sammenhæng måske snarere at notere sig, at indskrænkningen af tiggerordenernes adgang til at terminere i løbet af et år synes at have fjernet hele deres eksistensgrundlag i Sverige. Hvis bondebefolkningen havde så meget imod tiggerbrødrenes terminering, som de reformerte og mange historikere har hævdet, så burde det næppe have haft så afgørende og ødelæggende konsekvenser for brødrene i Sverige, at kongen i 1527 reducerede termineringen til ti uger om året.

Dertil er det værd at bemærke, at tiggerbrødrene ikke var ene om at terminere i middelalderens Danmark. Også mange andre gejstlige personer praktiserede omrejsende indsamling af almisser til fromme formål. Hospitalsordenene af johannitere, antonitere, sanktjörgensbrødre og helligåndsbrødre supplerede deres godsindtægter med systematiske indsamlinger. Desuden kunne en række andre stiftelser opnå tiggerlicenser ved særlige lejligheder. Således gav biskop Peder Jensen af Roskilde i 1408 værgerne for Skt. Gertruds Kapel i Køge *»fuld tilladelse til på grund af forbedringen af nævnte Skt. Gertruds Kapel frit at drage omkring med nævnte kapels tavler i Eders nævnte herreder og vort fogedi i Dragør, for ved sig selv eller deres velyndere at erhverve almisser«*.⁸¹ I starten af 1520'erne var selv domkirker og herreklostre tilsyneladende begyndt at udsende *bedere* til indsamling af almisser, hvorfor kong Christian II i 1521-22 søgte at begrænse termineringens omfang til de egentlige tiggerbrødre:

»Også domkirker og herreklostre udsender mange bedere med heste, vogn og gående. Desuden tillader bisperne, at mange bedere, som tigger til nye steder, som er optaget, ved kælder eller andetsteds, og trygler almuen og besværer dem med dette. Dette må aflægges, undtagen for helligåndsordenens, Vor Frues, sortebrødrenes, gråbrødrenes, Sankt Antonius' og Sankt Jørgens bedere, som intet

andet har end Guds almisse og rette tiggerbrødre er, og som nu kun lidt kan få for de andre, dog uden at nye klostre kan oprettes. Med Vort og rigsrådets samtykke og vilje.»⁸²

Det er værd at bemærke, at denne terminering tilsyneladende ikke var mere uønsket af myndighederne, end at den umiddelbart fik lov at fortsætte uanfægtet efter Reformationen – dog ikke for tiggerbrødrene. Allerede i 1530 tillod kong Frederik I borgerne i Malmø at fortsætte termineringen i de distrikter, som byens franciskanere og helligåndsbrødre hidtil havde varetaget, men nu skulle det ske på vegne af byens nyindrettede hospitaler.⁸³ Faktisk fortsatte traditionen med omrejsende termbrødre længe efter tiggerbrødrenes forvisning fra Danmark i 1537. I 1621 modtog forstanderen ved Helsingør Hospital, der efter Reformationen var blevet oprettet i det endnu stående karmeliterkloster med tilførte ejendomme fra byens dominikanerkloster, et brev fra kong Christian IV, hvoraf det fremgår, at hospitalet ikke blot havde overtaget dominikanernes bygninger og jorder, men også disses praksis med at sende brødre ud at terminere to gange om året i landdistrikterne med henblik på at indsamle almisser til hospitalet. Efter Christian IV's mening var det en uskik og et kedeligt levn fra fortiden, der straks burde indstilles, hvorfor folk på landet fremover, hvis de følte derfor, kunne skænke gaver til hospitalet via deres lokale sognepræst og herredsprovst, der herefter skulle sørge for videregivelsen til hospitalet.⁸⁴

En anden ofte fremsat anklage i reformationstidens anti-katolske stridskrifter var, at det var de ringeste af tiggerbrødrene, der blev sendt bort fra konventet og ud på landet, mens de bedste kræfter blev hjemme i klostrene. Tanken kan da også synes oplagt, uanset om man som de lutheranske reformister udpegede det luksuriøse levned i *klosterpaladserne* som årsagen, eller om man med mere nutidige briller tænker på de jobmæssige udfordringer og karrieremuligheder, som især de store konventer har kunnet tilbyde. Dertil fremgår det også af akter fra Dominikanerordenens egne general- og provincialkapitler, at termineringen gav anledning til bekymring. Bekymringerne angik dog ikke terminsbrødrenes faglige kvalifikationer, men mere de moralske farer, som et liv uden for konventets trygge rammer kunne byde på.⁸⁵ Dette gjaldt især sidst i senmiddelalderen, hvor det mange steder blev normalt at udlicitere termineringen til omtrent permanent udstationerede brødre, der ofte selv kom fra det pågældende lokalområde. Fra slutningen af 1400-tallet begynder disciplinærsager om sådanne fast udsendte terminsbrødre at fylde stadig mere i provincialkapitlernes akter. Typisk handler de om manglende aflæggelse af regnskaber til hjemkonventet, og dertil findes flere sager om brødre, der tog fromme kvinder i tjeneste som husholdersker.⁸⁶ Termineringen udgjorde da også et af hovedpunkterne i tiggerordenernes egne, interne reformeringer i

sidste fjerdedel af 1400-tallet. I de tidlige reformår så man ofte konventerne skille sig af med deres termineringshuse, men da de tilsyneladende mange steder var umulige at undvære i praksis, kom de som regel hurtigt tilbage igen.⁸⁷

Langt de fleste kilder med konkrete, samtidige omtaler af terminsbrødre viser imidlertid et andet billede, nemlig, at det først og fremmest var nogle af ordenernes mest respekterede brødre, der sendtes ud i terminen. Det var ofte brødre af høj rang i konventet, såsom forhenværende eller senere lektorer, subpriorer og priorer, ja endog doktorer, der blev udvalgt.⁸⁸ Med baggrund i den store bekymring hos ordenernes ledelser kan det ikke overraske, at man netop foretrak at koncentrere termineringen på erfarne og ulastelige brødre kendt for stor selvdisciplin. Der var ikke blot tale om en slags aftægtstjeneste for gamle, velrenommerede brødre, idet der også kendes adskillige eksempler på terminsbrødre, der efter en periode med udstationering i terminerne blev valgt til høje embedsposter. Her synes Danmark ikke at stå tilbage for resten af Nordvesteuropa. Ganske vist giver det sparsomme materiale ikke mulighed for nogen dybere social analyse af danske terminsbrødre, men vi kan dog notere os forekomsten af to dominikanske priorer blandt de potentielle terminsbrødre, og tilsvarende tendenser har Jørgen Nybo Rasmussen fundet for de nordiske franciskanere, hvor hvervet som terminsbroder synes at have nydt høj anseelse og blandt andet tilfaldt tidligere klosterledere, *guardianer*.⁸⁹

Alligevel har dominikanske og franciskanske terminsbrødre også i Danmark fået et blakket eftermæle. Det kan de især takke deres mendikante kollega Poul Helgesen for, idet han netop hævdede, at det ofte var konventets mindst kvalificerede, vanvittige brødre, der blev udsendt, mens de lærde og bedst begavede foretrak at blive hjemme i købstædernes klostre, med mindre de blev tvunget på termen af nød, pression, frygt eller higen efter personlig ære: »og de vanvittige har de mest udsendt at tigge, der enten kun kunne lidt eller intet prædike, og særdeles ikke i den rette mening. Var nogen lærd og vittig iblandt dem, da skulle han være hjemme i købstæderne og der indeholde deres hæder.«⁹⁰

Umiddelbart skulle man jo synes, at en oprigtig katolsk karmeliterbroder som Poul Helgesen i denne sag måtte være mere troværdig end hvis påstanden eksempelvis var blevet slynget ud af de lutheranske reformprædikanter. Alligevel kan der være grund til at betvivle broder Pouls neutrale objektivitet på netop dette punkt. Såvel Poul Helgesens eget humanistiske kirkesyn som tidspunktet for skriftets nedfældning kaldte på en kritisk linje imod forhold hos det ærke-katolske parti, og her var netop termineringen en oplagt syndebug, idet der som vist ovenfor er flere indikationer på, at terminering aldrig kom til at spille samme rolle for karmeliterne som for de gamle tiggerordener.⁹¹ Kendskabet til de uduelige terminsbrødre kan Poul Helgesen meget vel have haft fra Erasmus af Rotterdam, og hans kritik behøver

altså ikke at afspejle reelle danske forhold så meget som humanisternes generelle holdning. Men selvfølgelig er der også den mulighed, at Poul Helgesens kritik byggede på konkret viden om forholdene i Danmark, som kun er blevet overleveret igennem ham, samt den anonyme danske forfatter til beretningen om *Peder Smed og Asser Bonde*, som jeg i objektivitetens navn vil give det sidste ord. Da Peder Smed sidst i fortællingen har hudflettet katolicismen i almindelighed og tiggerbrødrene i særdeleshed, lykkes det ham faktisk at omvende selskabets dominikanske repræsentant, broder Kurt. Inden han kaster kappen af sig for i stedet at blive en ærlig sildefisker i Nibe fortæller Kurt, at han af sin prior er blevet udsendt for at indsamle korn, kød, smør og ost, men nu tydeligt desillusioneret udtrykker sin dårlige samvittighed over hele terminerings- og tiggertanken samt ikke mindst over sig selv: »Kære Peder, alt I siger er sandt. Jeg kan nu mærke, at det er tant. Vi munke til meget unytte er, de fattige folk skulle selv fortære, det vi munke kunne fra dem svige, som de har lagt stort arbejde i. Prioren har sendt mig ud, at indsamle korn, ko og stud. Jeg skulle også indsamle smør og ost, nu sidder jeg her og drikker most.«⁹²

Noter

1. Denne artikel er baseret på kapitel fem i min ph.d.-afhandling om *Prædikebrødrenes samfundsrolle i middelalderens Danmark*, Syddansk Universitet i 2008.
2. Undtaget herfra er de to ordeners tilknyttede nonneklostre, der alle besad store jordegodser, hvilket gælder nonneklostrene Skt. Agnete (dominikansk) og Skt. Clara (franciskansk) i Roskilde.
3. Oversat fra Luzian Pflieger, 1941 s. 92.
4. Anders Andrén, 1985 s. 59.
5. For Nordens vedkommende har Jørgen Nybo Rasmussen helliget emnet et par afsnit i sin afhandling om de nordiske franciskanere (*Jørgen Nybo Rasmussen*, 2002 s. 311-316).
6. David L. d'Avray, 1985 s. 14-15.
7. Anne Riising, 1968 sp. 425-426.
8. Hilding Johansson, 1968 sp. 424; Anne Riising, 1968 sp. 426-427; Einar Molland, 1968 sp. 427-428.
9. Anne Riising, 1968 sp. 427; Ebbe Nyborg 1985.
10. Anne Riising, 1969 s. 34-35.
11. Anne Riising, 1969 s. 32-34.
12. *Kirkehistoriske Samlinger* (KS) 2. række bind III s. 77-78.
13. Oversat fra Humbert af Romans, *De eruditione...* (jf. David L. d'Avray, 1985 s. 31).

14. Forskellen påpeget af Walter Simons, 1987 s. 70.
15. Både hos dominikanerne og franciskanerne dannede klostrene i Norden en intern provins kaldt *Dacia*.
16. Ingo Ulpts, 1995 s. 314; Kaspar Elm, 1989 s. 175-177; Walter Simons, 1987 s. 162.
17. Andreas Rüter, 1997 s. 112-113 og 221
18. Rudolf Kleiminger, 1938 s. 86-89; Ingo Ulpts, 1995 s. 313.
19. David L. d'Avray, 1985 s. 40.
20. *Danske Magazin* (DM) 5. række bind II s. 206-207.
21. DM 5. række bind II s. 206 note 3.
22. Ebbe Nyborg, 1979 s. 44-46.
23. Ingo Ulpts, 1995 s. 313.
24. Larissa Taylor, 1992 s. 31-32 (citater oversat herfra).
25. Herve Martin, 1975 s. 322.
26. Humbert af Romans, *De eruditione* (jf. Edward Tracy Brett, 1984 s. 161-163).
27. Walter Simons, 1987 s. 197.
28. *Diplomatarium Suecanum* (DS) bind IV nr. 3405.
29. DM 1. række bind II s. 157-158.
30. »Et fuit exemptus a visitatione terminorum dicti conuentus«. *Registrum Generalis Magistri Ordinis Predicatorum (Dacie)* kap. I nr. 17 (Karl Henrik Karlsson, 1901 s. 11-12).
31. DD 2. række bind XI nr. 13 (m.fl.); DM 1. række bind II s. 157-158.
32. *Historisk Tidskrift för Skåneland* bind II s. 259-260; *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis* (Rep.) 2. række bind I nr. 83; H.U. Ramsing, 1943 s. 60; *Annales Danici* s. 211; KS 3. række bind III s. 480.
33. Jørgen Nybo Rasmussen, 2002 s. 99 og 314.
34. Herve Martin, 1975 s. 211.
35. Ingo Ulpts, 1995 s. 84-85.
36. Kaspar Elm, 1989 s. 156.
37. DS bind I nr. 323.
38. DD 2. række bind V nr. 40.
39. *Bullarium Danicum* nr. 566. Dansk oversættelse ved Jørgen Olrik, 1906-08 s. 381-82. De nordiske franciskanere havde fået en tilsvarende tilladelse i 1257 (DD 2. række bind I nr. 199).
40. *Ældste Danske Archivregistraturer* (ÆEDA) bind V s. 959-960.
41. Rep. 2. række bind III nr. 4561-62.
42. *Diplomatarium Norvegicum* (DN) bind V nr. 1056.
43. DN bind II nr. 28.
44. Herve Martin, 1975 s. 209 og 213.

45. Herve Martin, 1975 s. 211.
46. Oversat fra *Peder Smid oc Atzer Bonde* CIIII (KS 1. række bind II, 344).
47. Oversat fra *Peder Smid oc Atzer Bonde* GIIII (KS 1. række bind II, 369).
48. Oversat fra *Peder Smid oc Atzer Bonde* GIIII (KS 1. række bind II, 370).
49. Jacques Le Goff, 1968 s. 343 og 346-347.
50. Fx Walter Simons, 1987; Andreas Rütther, 1997; Rudolf Kleiminger, 1938; Kaspar Elm, 1989; Ingo Ulpts, 1995.
51. Mindstekravet for et konvent var 12 brødre, men de store klostre talte ofte 40-60 brødre, nogle enkelte – som i Brügge – op mod 100.
52. Walter Simons, 1987 s. 71-72.
53. Herve Martin, 1975 s. 64.
54. Waler Simons, 1987 s. 74, 84-85 og 89.
55. Matthias Vöckler, 1991 s. 5.
56. Oversat fra *Peder Smid oc Atzer Bonde* CIII (KS 1. række bind II s. 342-343).
57. Dette er i øvrigt et af de steder, hvor den danske oversætter har afvejet ganske betydeligt fra det tyske forlæg, idet den skurkagtige terminsbroder i Aalborg oprindeligt var en jøde fra Schlesien.
58. KS 3. række bind III s. 238.
59. DM 5. række bind II s. 206-207.
60. DM 2. række bind V s. 220.
61. DS bind IV nr. 3405.
62. Jarl Gallén, 1998 s. 145.
63. Andreas Rütther, 1997 s. 114.
64. Jørgen Nybo Rasmussen, 2002 s. 311-316 + ill. nr. 45.
65. Hvilket jeg tidligere har vovet for konventerne i Skara og Lödöse (Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, 2007 s. 172-174).
66. Rep. 2. række bind III nr. 4561-62.
67. DN bind VII nr. 397.
68. DS bind IV nr. 3405.
69. »Ey borde konungen tilstädia många tiggere och biddiere fara vm kring rikitt, förandes Helgedomer eller lysendes afflatt, och enkannelige them som aff androm Landom komme skulle han förbiudhe såssom Danske muncker pläge tiggie i Ösbo, Wesbo och Sönnnerbo, Hwilke titt sändes aff Halmstade och Landzkrono, och Lundh.« (Peder Månsson, *Barnabok*, jf. 'Peder Månssons skrifter', s. 699-700).
70. Folkert Jan Bakker, 1988 s. 63 og 78.
71. William A. Hinnebusch, 1966 s. 268.
72. William A. Hinnebusch, 1966 s. 265-266.
73. H.N.A. Jensen 1874, s. 121-122.
74. Kaspar Elm, 1989 s. 153-154.

75. Brian Patrick McGuire, 2008 s. 173-176.
76. Klaus-Bernward Springer, 1999 s. 332.
77. Martin Berntson, 2003 s. 90-91 og 112.
78. *Konung Gustaf I's Registratur* (KGR) bind IV s. 242 f.
79. Martin Berntson, 2003 s. 90-97 og 112-115.
80. KGR bind IV s. 224; Martin Berntson, 2003 s. 94-96 og 114.
81. Oversat fra DD 4. række bind XI nr. 420.
82. Oversat fra DM 1. række bind VI s. 359-361
83. *Kong Frederik I's Registranter* s. 255.
84. *Aarsberetning fra Gehejmearkivet* bind III suppl. s. 92.
85. William A. Hinnebusch, 1966 s. 271.
86. Kaspar Elm, 1989 s. 179-181.
87. Rudolf Kleiminger, 1938 s. 69-70.
88. Folkert Jan Bakker, 1988 s. 64; Larissa Taylor, 1992 s. 38 og 92.
89. Jørgen Nybo Rasmussen, 2002 s. 477.
90. Oversat fra Paulus Helie, *Svar på Malmøbogen*, s. 227-228.
91. Til gengæld kan flere danske karmeliterklostre have spillet en stor pastoral rolle i de byer, hvori de anlagdes, hvilket især var unge og ofte ganske små bysamfund ved kysten; for Landskronas og Sæbys vedkommende var der dårligt tale om andet end fiskerlejer, da brødrene slog sig ned (Troels Dahlerup, 1963 s. 298-299).
92. Oversat fra *Peder Smid oc Atzer Bonde* JIIII (KS 1. række bind II s. 381).

Kilder og litteratur

- Anders Andrén: *Den urbana scenen: städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Malmö 1985.
- Annales Danici medii ævi*, udgivet af Ellen Jørgensen. København 1920.
- Folkert Jan Bakker: *Bedelorden en begijnen in de stad Groningen tot 1594*. Groningen 1988.
- Martin Berntson: *Klostren och reformationen – Upplösningen av kloster och konvent i Sverige 1523-1596*. Göteborg 2003.
- Edward Tracy Brett: *Humbert of Romans: His life and views of thirteenth-century society*. Toronto 1984.
- Troels Dahlerup: »Karmeliterordenen«. *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, bind 8, 1963, sp. 298-299.
- Bullarium Danicum – Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark, 1198-1316*, udgivet af Alfred Krarup. København 1932.
- DM = *Danske Magazin*. København 1745 ff.
- David L. d'Avray, David L.: *The preaching of the friars: Sermons diffused from Paris before 1300*. Oxford 1985.

- DD = *Diplomatarium Danicum*. København 1938 ff.
- DN = *Diplomatarium Norvegicum*. Christiania/Oslo 1849-1976.
- DS = *Diplomatarium Suecanum*. Stockholm 1829 ff.
- Kaspar Elm: *Mittelalterliches Ordensleben in Westfalen und am Niederrhein*. Paderborn 1989.
- Jarl Gallén: »Kökar, klosterbröderna och havet«. *Finland i medeltidens Europa*, af Jarl Gallén (red. af John Lind & al.). Helsingfors 1998, s. 110-152.
- Paulus Helie: *Svar på Malmøbogen*, ca. 1530, udgivet af M. Kristensen i *Skrifter af Paulus Helie* bind 3. København 1933, s. 57-284.
- William A. Hinnebusch: *The History of the Dominican Order: Origins and Growth to 1500*, bind 1. New York 1966.
- Historisk Tidskrift för Skåneland*. Lund 1901-1921.
- Humbertus de Romanis OP: *De eruditione praedicatorum* (»Om dannelsen af prædikanter«), ca. 1267-77. Blandt andet delvist udgivet af J.J. Berthier i *B. Humberti de Romanis: Opera de Vita Regulari* bind II, Rom 1889 (genudgivet Torino 1956), s. 373-484.
- Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen: »Prædikebrødrene i Västergötland: Konventerne i Skara og (Gamla) Lödöse betragtet som en del af Dominikanerordenens nordiske provins Dacia«. *Kloster och klosterliv i det medeltida Skara stift*, red. af Johnny Hagberg. Skara 2007, s. 159-184.
- Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen: *Prædikebrødrenes samfundsrolle i middelalderens Danmark*. Ph.d.-afhandling, Syddansk Universitet 2008
- H.N.A. Jensen: *Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte nach hinterlassenen Handschriften*, bind 2. Kiel 1874.
- Hilding Johansson: »Predikan« (Sverige). *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, bind 13, 1968, sp. 423-425.
- KS = *Kirkehistoriske Samlinger*. København 1849 ff.
- Rudolf Kleiminger: *Das Schwarze Kloster in Seestadt Wismar. Ein Beitrag zur Kultur- und Baugeschichte der norddeutschen Dominikanerklöster im Mittelalter*. München 1938.
- Kong Frederik den Førstes danske Registranter, udgivet af K. Erslev & W. Mollerup. København 1879.
- KGR = *Konung Gustaf den förstes registratur*. Stockholm 1861-1916.
- Jacques Le Goff: »Apostolat mendiant et fait urbain dans la France médiévale: l'implantation des ordres mendiants«. *Annales Economies-Sociétés-Civilisations*, bind 23, 1968, s. 335-352.
- Herve Martin: *Les ordres mendiants en Bretagne (vers 1230- vers 1530). Pauvreté volontaire et prédication à la fin du moyen-âge*. Rennes 1975.
- Brian Patrick McGuire: *Da Himmelen kom nærmere – fortællinger om Danmarks kristning 700-1300*. København 2008.

- Einar Molland: »Predikan« (Norge). *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, bind 13, 1968, sp. 427-429.
- Peder Månsson: *Barnabok*, 1524-27, udgivet af R. Geete i *Peder Månssons skrifter på svenska*. Stockholm 1913-15, s. 655-718.
- Ebbe Nyborg: »Enkeltmænd og fællesskaber i organiseringen af det romanske sognekirkebyggeri«. *Strejflys over Danmarks bygningskultur – festskrift til Harald Langberg*. København 1979, s. 37-64.
- Ebbe Nyborg: »Den tidlige sognekirkeinkorporation: Et studie i pave Innocens III.s lovgivning og dens anvendelse i 1200-tallets Danmark«. *Festskrift til Troels Dahlerup – på 60-årsdagen den 3. december 1985*, red. Aa. Andersen & al. Århus 1985, s. 17-35.
- Jørgen Olrik: *Valdemar Sejrs Sønner og den store Ærkebisperid*. København 1906-08.
- Peder Smid oc Atzer Bonde, ca. 1530, blandt andet udgivet af J.F. Fenger i *Kirkehistoriske Samlinger* 1. række bind II, 1853-56, s. 327-382.
- Luzian Pflieger: *Kirchengeschichte der Stadt Strassburg im Mittelalter*. Colmar 1941.
- Piet De Pue: *Geschiedenis van het oud Dominikanenklooster te Brugge (1233-1796)*. Leuven 1981.
- Piet De Pue: *Geschiedenis van het oud Dominikanenklooster te Ieper (1263-1797)*. Leuven 1982.
- H.U. Ramsing: *Københavns ejendomme 1377-1728*, bind 1. København 1943.
- Jørgen Nybo Rasmussen: *Die Franziskaner in den nordischen Ländern im Mittelalter*. Kevelaer 2002.
- Registrum Generalis Magistri Ordinis Predicatorum (Dacie)*, 1474-1528, uddrag om Dacia udgivet af Karl Henrik Karlsson i *Handlingar rörande Dominikaner-Provinsen Dacia*. Stockholm 1901, s. 8-55.
- Rep. = *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis*. København 1894-1939.
- Anne Riising: »Predikan« (Danmark). *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, bind 13, 1968, sp. 425-427.
- Anne Riising: *Danmarks middelalderlige prædiken*. København 1969.
- Andreas Rüter: *Bettelorden in Stadt und Land: die Straßburger Mendikantenkonvente und das Elsaß im Spätmittelalter*. Berlin 1997.
- Walter Simons: *Stad en apostolaat – De vestiging van de bedelorden in het graafschap Vlaanderen (ca. 1225-ca. 1350)*. Brussel 1987.
- Klaus-Bernward Springer: *Die deutschen Dominikaner in Widerstand und Anpassung während der Reformationszeit*, 'Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens', ny række, bind 8. Berlin 1999.
- Larissa Taylor: *Soldiers of Christ: Preaching in Late Medieval and Reformation France*. New York 1992.

Ingo Ulpts: *Die Bettelorden in Mecklenburg: Ein Beitrag zur Geschichte der Franziskaner, Klarissen, Dominikaner und Augustiner-Eremitten im Mittelalter*. Werl 1995.

Matthias Vöckler: »Einige Anmerkungen zur Entstehung und Bedeutung der Termineien der Bettelmönche im mittelalterlichen Thüringen«. *Mitteilungen des Oberhessischen Geschichtsvereins Giessen*, ny række, bind 76, 1991, s. 1-11.

ÆDA = *Ældste Danske Archivregistraturer*. København 1852-1910.

Aarsberetning fra det kongelige Geheimearchiv indeholdende Bidrag til dansk Historie af utrykte Kilder, udgivet af C.F. Wegener. København 1852-83.

Forfatter

Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, f. 1968, cand.scient. i geografi og historie fra Roskilde Universitetscenter 2004, ph.d. i middelalderhistorie fra Syddansk Universitet 2008 med afhandlingen *Prædikebrødrenes samfundsrolle i middelalderens Danmark*. Ansat som videnskabelig assistent på Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet, i et projekt om middelalderlige stednavne på Vestsjælland. Fra 1. juni 2009 i et toårigt post. doc.-projekt om dominikanerne i middelalderens Norden. Har skrevet om klosterhistorie, landbrugs- og bebyggelseshistorie, heriblandt *Historisk-Geografisk Atlas* med Peder Dam fra 2008. Yderligere info: www.jggj.dk.

Summary

Traditionally, mendicant studies have focused on the urban activities of the friars, first and foremost in the home town of the convents. Within the last 25-30 years, a number of NW-European studies have, however, stressed the significance of the rural activities of the friars, both economically and pastoral. Even in highly urbanized regions such as Flanders, Alsace, the Rhineland and along the north German coast, the *termini* and the *terminationes* of the mendicant convents seem to have played an important role. In Scandinavia, where even the largest cities were no match for the Flemish and German ones, Dominican and Franciscan *terminationes* must be expected to have been even more important.

An increasing importance of *terminationes* during the thirteenth century is indicated by references in the general chapter acts of the orders and other written sources, including some examples of the numerous *terminatione*-related conflicts between convents. I have even suggested that the question of the *termini* is one of the reasons why the number of new mendicant convent foundations fell so drastically with the beginning of the fourteenth century.

We are very far from having as much knowledge on Dominican and Franciscan *termini* and *terminationes* in Denmark as in Brittany, Flanders or Ger-

many, but we do have some interesting indications of the phenomenon. Firstly, a couple of papal bulls from the thirteenth century specifically addressed to the friars in Dacia which grant them certain privileges in regard of residence and eating during travelling – privileges which strongly point to *terminationes*. Dominican and Franciscan preachers are known to have given services in the northernmost parts of Jutland (e.g. Skagen) in the 1480s, from where there were about 200 kilometres to the closest Dominican convents. Furthermore, a number of Danish incidents, where Dominican friars are reported outside their home towns, could point to *terminationes*, although this is not actually mentioned. In the northern parts of the province of Dacia, Dominican *fratres terminarii* covered even bigger distances. Another indication of the importance of Dominican *terminationes* in medieval Scandinavia can be found in the fact that the access of execution of *terminationes* was one of the most important restrictions against the mendicants by the time of the Reformation, and when King Gustav Vasa in 1527 limited mendicant *terminationes* to 2 x 5 weeks a year, this was apparently the final deathblow to the mendicant orders in Sweden, where virtually all convents died out within one year.

Whereas Dominican *terminationes* obviously existed in medieval Denmark, only one or two certain pieces of evidence can be produced for a Danish *domus terminarie*. One is known to have been placed in Slagelse, where it served as residence for a permanently posted friar from the convent in Roskilde. Dominican *fratres terminarii* were probably also posted in the Dominican house in Malmø, belonging to the convent in Lund. The poor source situation may explain the limited incidents of mendicant *domus terminarii* in Denmark and the remaining Scandinavia, but I would like to propose a reason which is at least supplementary, namely that the mendicant *fratres terminarii* in medieval Denmark to a very large extent were offered accommodation by rural parish priests and the rural nobility. The presence of particular Dominican friars in such places have been documented in several cases. Since the Danish rural landscape was densely covered with vicarages and noble demesnes, it must have made good sense for the friars to utilise this resource rather than having to establish houses of their own.

A rather alternative Danish source to the matter is given by a narrative from around 1530, which in spite of its many problems may be quite informative. The problems are that the narrative is clearly fictitious and a propagandistic attack on the Catholic Church, and furthermore, the Danish version is based on a German manuscript. Nevertheless, I would propose that a number of »neutral« elements in the story may reflect actual and contemporary phenomena known to the Danish author. Mendicant *terminationes*, which is mentioned several times in the text, could be such an element. Indeed, one of the main characters of the

tale is a Dominican *frater terminarius*, who himself is probably fictitious, but after filtering away obvious Lutheran propaganda, the description of him, his colleagues and their activities could very well be close to the truth; if so, it shows that mendicant *terminationes* was a known phenomenon in Denmark c.1530.

Thus, *terminationes* was a highly important activity for the mendicant convents, but it also seems to have been important for the rural population as well. In this way, people in the countryside were given access to a pastoral service, which was otherwise limited to the urban population. Giving sermons does not appear to have been the most central or appreciated task for most parish priests, a phenomenon likely to have been even more outspoken in the countryside than in the cities. Numerous rural parishes of the late Middle Ages did not even have a permanent priest of its own. In several cases, communities of rural parishioners are known to have invited mendicant preachers to give sermons in the parish church, as is recorded from Northern Jutland. Usually, the friars' pastoral services as 'guest preachers' seem to have taken place in good accordance with the local vicars. While the peasant population in general probably welcomed visiting preachers in the local church, it is not difficult to understand if some of them – like the fictitious Asser the Farmer from Mors in the tale of '*Peder Smed*' – every now and then have felt a little bit fed up with the mendicant friars' returning visits to the farms with a hungry eye on the larder. Such a fatigue does, however, not really shine through in the Pre-Reformation sources from Denmark, apart from a papal bull of 1326 speaking of a »cooled love in the hearts of people«, which has forced the poor Dominicans of Dacia to eat rye bread!